

V. Friedrich Ratzel:

Η γερμανική γεωγραφία και η γένεσις τῆς γεωπολιτικῆς

[Πρακτικὰ 1ης Ἐπιστημονικῆς Ἡμερίδος Συλλόγου Φοιτητῶν Τμήματος Γεωγραφίας, Πανεπιστήμιον Αἰγαίου, Διαστάσεις τῆς Σύγχρονης Γεωγραφίας: Σπουδές καὶ ἐπαγγελματικὲς προοπτικὲς, διεπιστημονικότητα καὶ ἐφαρμογές, Μυτιλήνη 22 Μαΐου 1999]

1. Ὁ Γεωγράφος καὶ τὸ ἔργον του

1.1. Σύντομο βιογραφικό.

Ὁ Φ. Ράτσελ ἐγεννήθη ἐν Καρλσρούη τὸ 1844 καὶ ἀπεβίωσε στὸ Ἄμερλαντ (Γερμανία) τὸ 1904. Ἡ ἀρχικὴ ἐκπαίδευσίς του δὲν ἦταν αὐτὴ τοῦ Γεωγράφου. Ἀρχικῶς ἐσπούδασε Φαρμακευτικὴ καὶ τὸ 1866 παρηκολούθησε μαθήματα Ζωολογίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Χαϊδελβέργης. Ἐκεῖ, ἐπηρέασθη βαθύτατα ἀπὸ τὸν Καθηγητὴ Ἔρנסτ Χέκελ (Ernst Haeckel) —ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ὁ εἰσηγητὴς τοῦ ὄρου «Οἰκολογία»— ὁδηγούμενος στὶς Δαρβινικὲς ἀπόψεις. Τὸ 1869 ἐξέδωκε ἓνα σχετικὸν πόνημα μὲ τίτλο «Τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου» ὅπου δίδεται μεγάλη ἔμφασις στὶς ἐξελικτικὲς καὶ δαρβινικὲς ἀντιλήψεις. Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς τὶς συναντοῦμε στὸ ρατσελιανὸ ἔργο ξανὰ στὰ ἔργα του *Πολιτικὴ Γεωγραφία* (1897), *Ὁ Ζωτικὸς Χῶρος*/1901 καὶ στὸ *Γῆ καὶ Ζωή*/1901-1902. Διαπνεόμενος ἀπὸ ἔντονο ἐθνικισμὸ —χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς του— κατετάγη στὸν γερμανικὸ στρατὸ στὸν πόλεμο τοῦ 1870 καὶ κατέγραψε τὶς ἐντυπώσεις του στὸ *Στιγμιότυπα τοῦ πολέμου μὲ τὴν Γαλλία*. Κατόπιν (1872) ἐταξίδευσε στὴν Ἰταλία καὶ τὶς Η.Π.Α. (1874-5) ὡς ἀνταποκριτὴς τῆς Kölnische Zeitung. Μετὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς μὲ τίτλον *Ἡ Κινεζικὴ Μετανάστευσις: Πραγματεία ἐπὶ τῆς Γεωγραφίας τοῦ Ἐμπορίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ*/1876 καταλαμβάνει τὴν ἔδρα τῆς Γεωγραφίας τοῦ Τεχνικοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μονάχου ὅπου ἐδίδαξε κατὰ τὴν δεκαετία μεταξὺ 1876 καὶ 1886. Τὸ 1886 ὁ Ράτσελ ἐπιτυγχάνει τὴν ἔδρα τῆς Γεωγραφίας στὸ πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας ὅπου διδάσκει μέχρι τοῦ 1904.

1.2. Δύο έρωτήματα σχετικά με την φύση του ρατσελιανού στοχασμού: οργανικισμός και ντετερμινισμός

Για τα άνωτέρω δύο έργα του των ετών 1901-1902, κατηγορήθη κυρίως ότι άφωμοίωσε κατά ένα πλήρως ύποκειμενικόν τρόπον την έννοια του Κράτους στην έννοια του «οργανισμού», αλλά και για ένα εύκαιριακό γεωπολιτικό ντετερμινισμό στην ύπηρεσία των ύποστηρικτών της Μεγάλης Γερμανίας. Τò ίδιο βεβαίως συνέβη και με την Πολιτική Γεωγραφία (1897).

Όπως αναφέρει ο Michel Korinman, τò έργο αυτό έγινε τò άντικείμενο κριτικών σχολίων επί δεκαετίες. Κατηγγέλθη ó μεταφυσικός του χαρακτήρ, όπως και οί «ιδεολογικοί κίνδυνοι» οί όποιοι ύποτίθεται πως προκύπτουν από τò συσχετισμό μεταξύ τής ικανότητας διαχειρίσεως του χώρου (Raumbewaltigung) και τών ιδιαιτέρων έθνοτήτων, όπως επίσης και ύπερετονίσθη ή συμμετοχή του Ράτσελ στην ίδρυση —άπό του 1890— τής Alldeutscher Verband (Παγγερμανικής Ένώσεως). Τελικώς, βοηθούντος και του λογοτεχνικού ύφους του Ράτσελ, τò όποιον έχαρακτηρίζετο από ύπαινικτικές τάσεις και μεταφορές, ή *Politische Geographie* κατεγράφη ως ή κατ' έξοχήν «θεωρία του ίμπεριαλισμού», όπου ή άντίληψις του Lebensraum διεδραμάτιζε σημαίνοντα ρόλο, έστω και άν ó Ράτσελ την εισηγαγε ως άυστηρώς βιογεωγραφική έννοια με καθαρά διδακτική και μεθοδολογική διάθεση, πράγμα που έγινε άπολύτως σαφές με την συγγραφή τής ιδιαιτέρας όμοτίτλου μονογραφίας του τέσσερα χρόνια άργότερα (1901). Η κριτική αυτή «ένετόπισε» στενές σχέσεις μεταξύ του ιδεολογήματος του Κράτους/Οργανισμού και του Άγώνος του για Χώρο (*Kampf um Raum*) όπως και τόν προσανατολισμό του Ράιχ προς τις ιδέες του Γουλιέλμου. Έκείνο τò όποιον θα μπορούσε να έπισημανθεί από τούς επικριτάς του ήταν τò ότι οί «οργανικιστικές» αυτές θέσεις του γεωγράφου, επειδή άπετελοΰσαν τò προΐον μιás έπιστήμης, όπως ή Γεωγραφία, ή όποία μελετά την «φύση» τών χώρων ώφελοΰσαν περισσότερο τόν πολιτικο-ιδεολογηματικό λόγο, όταν αυτός τις άνεδείκνυε στο πλαίσιο τής έπιχειρηματολογίας του. Παρ' όλα όμως αυτά, μιάν άνάλογη έρμηνεία δέν έμπεριέχει, πάντα συμφώνως προς τόν Korinman, την οΰσία τής ρατσελιανής προτάσεως, ó όποίος έπεδίωκε μέσω του έργου του αυτού να άνταποκριθεί στις άνησυχίες τών ήγετών του πρωσσικού κρατικού μηχανισμού, οί όποιοι είχαν άπογοητευθεί από τούς άκαδημαϊκούς γεωγράφους τής χώρας τους. Ο Ράτσελ τούς έπρότεινε μιá λύση όπου ή έπιστήμη και ή πολιτική δέν θα άλληλοεγρονθοκοποΰντο, ούτε θα απέκλειε ή μιá την άλλην θέλοντας να θέσει τις βάσεις για μιá «χωρική τεχνολογία» τής κρατικής έξουσίας.

Η Πολιτική Γεωγραφία έπρεπε να γίνει ένα εργαλείο στα χέρια τών ήγετών, οί όποιοι θα έμάθαιναν από την πλευρά τους να την χρησιμοποιοΰν. Αυτή άλλως τε είναι και ή έννοια τής εισαγωγής του γεωγράφου στην έκδοση του 1897, όπου ó Ράτσελ αναφέρεται σε μιá «γεωγραφική θεωρία» ή όποία μπορεί, άν όχι να διδαχθεί, τούλάχιστον να άναπτυχθεί. Έτσι, ή Πολιτική Γεωγραφία διαμορφώνεται σε θεωρία, αυτή που άργότερα όργανώνει στο πλαίσιο της όλες τις συσσωρευμένες γνώσεις περί κρατικής έξουσίας και τών χωρικών της μορφών.¹

1. Ένθ' άν., σελ. 12.

Πράγματι, είναι γεγονός ότι ο Ράτσελ άπλως επέμεινε στις ύφιστάμενες όμοιότητες μεταξύ των πρωτογόνων κρατικών όργανισμών και της Ζωής. Αυτόνη την ρατσελιανή αντίληψη θα την έντοπίσουμε άμέσως κατωτέρω. Άλλωστε, έπρόκειτο, όπως θα δειχθεί, άπλως για μίαν εικόνα και όχι για έξομοίωση. Άξιζει όμως να μελετήσουμε την βασισιότητα της κατηγορίας που άπηγγέλθη στον γερμανό γεωγράφο άναφορικώς προς τον ύποτιθέμενο «όργανικισμό» του.

Είναι βέβαιον ότι ή μεταφορική εικών του Κράτους-Όργανισμοϋ διατρέχει άπ' άκρου εις άκρον την *Πολιτική Γεωγραφία* (1897) και έκλαμβανομένη με την κατά γραμμα σημασία της ή έννοια του πολιτικού όργανισμοϋ παραπέμπει στο εύρωπαϊκό σοσιαλδωβρινισμό. Καί είναι βέβαιον ότι άπό την στιγμή που δεχόμεθα την άποψη ότι τα κράτη ζούν, φθίνουν/παρακμάζουν και πεθαίνουν όπως οί φυτικοί ή ζωικοί όργανισμοί, ή αντίληψις του *Kampf um Raum* κυριαρχεί πολύ εύκολα². Άντιθέτως στην περίπτωση του Ράτσελ τα πράγματα είναι πολυπλοκώτερα. Στην *Πολιτική Γεωγραφία* ό γεωγράφος άναφέρει ότι «Η βιογεωγραφία αντιλαμβάνεται τó κράτος ως μορφή έξαπλώσεως της ζωής στην έπιφάνεια της γής. Τó Κράτος ύπόκειται στις ίδιες επιδράσεις με κάθε μορφή ζωής. Οί βάσεις έξαπλώσεως των άνθρωπίνων πληθυσμών στην έπιφάνεια της γής καθορίζουν και την έξάπλωση των κρατών τους. Δέν έχουν παρατηρηθεί κρατογενέσεις στις πολικές περιοχές ή στις ερήμους και παραμένουν μικροσκοπικά τα κρατικά μορφώματα που έντοπίζουνται στις τροπικές περιοχές, τα παρθένα δάση και τα ύψηλά βουνά. Τα κράτη έπεξετάθησαν προοδευτικώς στην έπιφάνεια της γής άκολουθώντας τó άνθρώπινο είδος. Ηύξήθησαν σε άριθμό και σε μέγεθος παρακολουθώντας την αύξηση των πληθυσμών τους. Οί συνεχείς άλλαγές [των χαρακτηριστικών] των κρατικών μορφωμάτων άποδεικνύουν την ζωή τους. Τα σύνορα δέν είναι δυνατόν να γίνουν άντιληπτά με διαφορετικό τρόπο παρά μόνον ως μορφή μιās ένοργάνου και άνοργάνου κινήσεως. Τα στοιχειώδη κρατικά μορφώματα έχουν την δομή του κυτταρικού ίστοϋ. [...] Παντού άναγνωρίζεται ή όμοιότης των μορφών ζωής που γεννώνται άπό τον δεσμό τους με τó έδαφος».³ Συνεχίζοντας όμως ό γεωγράφος ύποστηρίζει, ότι «τó Κράτος είναι όργανισμός όχι μόνον διότι διαρθρώνει την ζωή ένός λαοϋ στην άκίνησία του έδάφους [που διαθέτει], αλλά και διότι αυτός ό θεσμός ένδυναμύνεται άμοιβαίως σε βαθμό που λαός και έδαφος γίνονται ένα και δέν είναι δυνατόν να άντιληφθεί κανείς τó ένα μέρος χωρίς τó άλλο».⁴ Ό Ράτσελ λοιπόν έντοπίζει σύγκλιση μεταξύ των ιδιοτήτων του κατοικουμένου έδάφους και των ίκανοτήτων του διαβιοϋντος πληθυσμοϋ χωρίς να λησμονεί και την σπουδαιότητα του συλλογικού αισθήματος στο διαδραστικό αυτό δίπολο. Καί μόνον αυτή ή τελευταία διαπίστωση του γεωγράφου φθάνει για να άποσειεί άπό τó έργο του την κατηγορία του ντετερμινισμοϋ. Γράφει χαρακτηριστικώς ό

2. Σχετικά με τον όργανικισμό βλ., Judith Schlangier, *Les Metaphores de l'organisme*, Paris, Vrin, 1971.

3. Βλ. F. Ratzel, *Politische Geographie*, München, Leipzig, Oldenburg, 1903, a:3s in F. Ratzel, *Géographie Politique*, Sous la dir. de Charles Hussy, Editions Regionales Européennes S.A., Dif. Economica, Paris, 1988, Pref. de C. Hussy, σελ. 42.

4. Ένθ' έν. in F. Ratzel, *Géographie Politique*, Sous la dir. de Charles Hussy, Editions Regionales Européennes S.A., Dif. Economica, Paris, 1988, Pref. de C. Hussy, σελ. 42.

γεωγράφος «Όταν όμιλοῦμε γιὰ τὴν “πατρίδα μας”, προσθέτομε στὴν ἔννοιά της καὶ ὅ,τι ἀποτελεῖ ἀνθρώπινο δημιούργημα ἀλλὰ καὶ τὶς μνῆμες ποὺ εὐρίσκονται ἐκεῖ βαθεῖα ριζωμένες, οὕτως ὥστε μιὰ, οὐσιαστικῶς καὶ ἀρχικῶς, γεωγραφικὴ ἔννοια μὲ τὴν αὐστηρὰν σημασία τοῦ ὅρου νὰ μετατρέπεται σὲ πνευματικὸ καὶ συναισθηματικὸ δεσμὸ μεταξὺ τῶν κατοίκων αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ τῆς ἱστορίας τους»⁵. Νά λοιπὸν γιὰτὶ ἡ Πολιτικὴ Γεωγραφία ἀναφέρεται τελικῶς σὲ μιὰν πολιτικὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἐνισχύεται ὅταν μελετήσομε τὴν §6 τοῦ 1ου Κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλο «Die Grenze des Organismus im Staat (Τὰ σύνορα τοῦ ὀργανισμοῦ στὸ Κράτος)». Γράφει ἐκεῖ ὁ Ράτσελ: «Τὸ Κράτος εἶναι ὀργανισμὸς ἐξαιρετικῶς ἀτελής [...] τοποθετεῖται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο ποὺ εὐρίσκονται μερικὰ εἶδη φυκῶν καὶ σπόγγων [...]. Ἡ σύγκρισις τοῦ Κράτους μὲ πολλὴ ἀνεπτυγμένους ὀργανισμοὺς δὲν εἶναι ἰδιαίτερος γόνιμος [...] Ἡ θεμελιώδης αἰτία [αὐτῆς τῆς παρερμηνείας] εὐρίσκεται στὸ ὅτι πλανώμεθα μὲ τὶς ἀναλογίες ποὺ μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπινου συμπιλήματος καὶ τῆς δομῆς τοῦ ἐμβίου ὄντος». Ἐπίσης, ἀποδεχόμενος κάποια μορφή διαστάσεως μεταξὺ τοῦ Κράτους καὶ τοῦ πληθυσμοῦ του ὁ γεωγράφος ἀντιδιαστέλλει τὸ Κράτος μὲ τὸν Ὄργανισμὸ γράφοντας ὅτι «στὴν περίπτωσις ἑνὸς ὀργανισμοῦ [...] τὰ μέρη του εἶναι ἀπολύτως ὑποκειμένα στὸ σύνολο χάνοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἀνεξαρτησίαν τους [...], στὴν περίπτωσις τοῦ Κράτους [...] [: τὸ μέρος] δὲν θυσιάζει τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ στὸ σύνολο στὸ ὁποῖον ἀνήκει. Μπορεῖ ν' ἀποχωρισθεῖ ἀνὰ πάσαν στιγμήν». Εἶναι ἀπαραίτητος ἓνας ἰσχυρὸς κοινὸς ἠθικὸς δεσμὸς, μιὰ κοινὴ ἠθικὴ δέσμευσις μεταξὺ τῶν πολιτῶν ὥστε νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ γένεσις ἑνὸς Κράτους «Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἄποψη παύει νὰ ὑφίσταται ὅποιαδήποτε δυνατὴ βιολογικῆς συγκρίσεως»⁶. Πόσο περισσότερον ξεκάθαρη δήλωσις περιέμεναν οἱ ἐπικριταὶ του γιὰ νὰ παύσουν νὰ πιπιλίζουν τὴν καραμέλλα τοῦ δήθεν «ὀργανικισμοῦ»; Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ γεωγράφος ἐντάσσει στὸν στοχασμὸ του ἔννοιες ὅπως αὐτὲς τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ὑψηλοῦ ἐπιπέδου κοινωνικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ ἰκανότης τῶν κρατῶν νὰ δημιουργοῦν ἐμπορικὸ δυναμισμὸ καὶ νὰ ἀποκτοῦν ἀντίστοιχον ὀργάνωσις τὰ χειραφετεῖ: «Ὅσον ἀναπτύσσεται ἓνα κράτος τόσοον περισσότερο τείνει νὰ ξεπεράσει τὴν ὀργανικὴ ὑπόστασίν του. Ἔτσι, ἡ σύγκρισις ἑνὸς Κράτους μὲ ἓνα ὀργανισμὸ πλησιάζει τόσοον περισσότερο τὴν πραγματικότητά ὅσον τὸ Κράτος αὐτὸ εὐρίσκεται ἐγγύτερα στὴν πρωτόγονο κατάστασις. Ἀπομακρύνεται δὲ ἀπὸ αὐτὴν, ὅσον τὸ Κράτος αὐξάνει τὸν βαθμὸ ἀναπτύξεώς του»⁷.

Μποροῦμε λοιπὸν συμπερασματικῶς νὰ ὑποστηρίξωμε ὅτι ὁ Ράτσελ δὲν εἶναι «ὀργανικιστὴς», ἐγγράφει ὅμως τὴν Πολιτικὴ Γεωγραφία σὲ ἓνα διάλογο ποὺ ἀναδύει «ὀργανικισμὸ». Πρόκειται γιὰ ἓνα χαρακτηριστικὸν τοῦ στοχασμοῦ του ποὺ ἐρεθίζει τοὺς ὀπαδοὺς του ὅπως ὁ Heinrich Hertzberg ὁ ὁποῖος γράφει, «ὁ Ράτσελ διαισθάνεται πολλὴν καλὰ ὅτι κάτι δὲν πάει καλὰ μὲ τὴν παρομοίωσιν αὐτὴν [...], ἀλλὰ δὲν ὑποχωρεῖ»⁸. Μὲ τὴν σειρὰ του ὁ Otto Schlutter, καθηγητὴς

5. *Αὐτόθι*.

6. *Αὐτόθι*.

7. *Αὐτόθι*, σελ. 43.

8. Heinrich Hertzberg, "Friedrich Ratzels Politische Geographie", *Geographische Zeitschrift*, 1908, vo 7, cr.:398.

τῆς Γεωγραφίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Halle, γράφει: «Ὁ Ράτσελ στὸ σημεῖον αὐτὸ προκαλεῖ στὴν ἀντίφασιν: ἀπορρίπτει τὴν νομικὴ ἀντίληψιν τοῦ Κράτους, ἐξηγεῖ μὲ τὸ ἴδιο σθένος ὅτι ἡ ὀργανικὴ θεωρία τοῦ Κράτους δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαντλεῖται στὰ ὄρια μιᾶς “ἐπεξηγηματικῆς παρομοιώσεως” καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ τὴν παρουσιάζει προωθῶντάς τὴν ὡς ὑπόθεσις ἀϋθεντικῶς ἐπιστημονικῆς»⁹. Βεβαίως, εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἐξετασθεῖ γιατί ὁ Ράτσελ δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἄρει τελικῶς αὐτὴν τὴν ὑποψία ἀπὸ τὸν γεωγραφικὸν τοῦ λόγου. Ὁ Karl Georg Faber μᾶς προσφέρει τὴν ἐξήγησιν: ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ὀργανισμοῦ ἐχρησίμευε στὸν Ράτσελ ὡς «ἐπιστημονικὸς θρύλος» διότι ὁ γεωγράφος παρέμενε κατὰ βάσιν ὀπαδὸς τῆς φυσικῆς γεωγραφίας καὶ κάτι περισσότερον. Κάτι ποῦ θὰ ἤμπορούσαμε νὰ τὸ προσδιορίσομε ὡς «νατουραλιστικὴ» προσέγγισις τῆς Γεωγραφίας συμφώνως πρὸς τὴν ὁποία γὰ νὰ ἀποτελέσει κάποια στιγμὴ ἡ Γεωγραφία τὴν κορωνίδα τῶν ἐπιστημῶν θὰ πρέπει νὰ ὁμοιάσει ὅσον γίνεται περισσότερον ἀπὸ ἐπιστημολογικῆς ἐπόψεως, μὲ τὶς Φυσικὰς Ἐπιστῆμες.

Ὅσο γὰρ τὸν ὑποτιθέμενο «ντετερμινισμό» τοῦ ὁ ὁποῖος, παρ’ ὅλα ταῦτα, ἀπελάμβανε τῆς ἐγκρίσεως καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῶν προκατόχων του, εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἤδη ὅτι ὁ γεωγράφος τὸν καταδικάζει. Ἄλλωστε αὐτὸ ἀκριβῶς προκύπτει ἀπὸ τὴν περιβόητο «παρομοίωσις τοῦ Κράτους μὲ ἓνα ζωντανὸ ὀργανισμό». Πῶς θὰ ἦταν, ἄλλωστε, δυνατὸν ἀφ’ ἑνὸς νὰ κάμει αὐτὴν τὴν «παρομοίωσις» καὶ ἀφ’ ἑτέρου νὰ καταδικάζει τὸν ὀργανισμό αὐτὸ σὲ ἀκαμψία ἐφ’ ὅσον αὐτὸς θὰ ὑπόκειται στίς ἐπιρροὰς ἐνὸς περιβάλλοντος σχεδὸν ἀκινήτου; Θὰ ἦτο ἀντιφατικόν!

Πρέπει λοιπὸν νὰ συνοψίσομε ὁπωσδήποτε ὅτι τὸ νὰ συγκρίνεται τὸ Κράτος μὲ ἓνα ὀργανισμό στὴν ρατσελιανὴ σκέψιν, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ γεωγράφος ταυτίζει τὴν μίαν ὄντοτητα μὲ τὴν ἄλλην. Ἐκεῖνο ποῦ προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει εἶναι νὰ διδάξει στὸν ἀναγνώστη ὅτι εἶναι δυνατὸν στὴν Γεωγραφία, ὅπως καὶ στὴν Βιολογία, νὰ προτεῖνομε τὴν δημιουργία μεγάλης κλίμακος ἐξηγητικῶν συστημάτων. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ γεωγράφος προσεπαθοῦσε νὰ καταδείξει πῶς μιὰ κλασικὴ μέθοδος τύπου «θετικῶν ἐπιστημῶν», ἐφαρμοζομένη στὴν γεωγραφία μπορεῖ νὰ βοηθήσει τὸν γεωγράφο στὴν ἀνακάλυψιν γενικῶν κανόνων ἰκανῶν νὰ διαλευκάνουν καὶ νὰ ἐξημεύσουν μὲ ἀντικειμενικὸν τρόπο τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι. Προεξέτεινε δὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ θέλοντας νὰ καταστήσει σαφὲς ὅτι μόνον ὑπ’ αὐτὴν τὴν προϋπόθεσις ἡ Γεωγραφία, ὡς ἐξημεύει τῶν ἱστορικῶν δυνάμεων, μποροῦσε νὰ ὑπαινιχθεῖ ἢ ἀκόμη καὶ νὰ προτείνει συγκεκριμένη πολιτικὴ στὸ

9. Πρὸβλ. Otto Schlutter, *Die leitenden Gesichtspuncte der Anthropogeographie, insbesondere der Lehre Friedrich Ratzel* (Οἱ κατευθυντήριοι προσανατολισμοὶ στὴν Ἀνθρωπογεωγραφία καὶ ἰδιαίτερος στὴν διδασκαλία τοῦ Φρειδερίκου Ράτσελ), ἐν Archiv fur Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 22, 1906, σελ. 62 Ὁ Joseph Partsch ὀμιλεῖ περὶ “εἰκόνας” (Bild) στὸ ὑπόμνημά του περὶ *Πολιτικῆς Γεωγραφίας* ἐν Deutsche Literaturzeitung 24. 1903, σελ. 2723. Μποροῦμε ἀκόμα νὰ βροῦμε μιὰ σύνοψιν αὐτοῦ τοῦ διαλόγου ἐν Hermann Overbeck, *Das Politisch geographische Lehrgebäude von F. Ratzel in der Sicht unserer Zeit* (Τὸ πολιτικογεωγραφικὸ σύστημα τοῦ Φ. Ράτσελ ...ὑπὸ τὸ βλέμμα τῆς ἐποχῆς μας) ἐν Josef Matznetter, *Politische Geographie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1977, σ.σ. 303-307, 1977=Die Erde (Ἡ Γῆ), 1957, σ.σ. 169-192 ἐν F. Ratzel, *Géographie Politique*, Sous la dir. de Charles Hussy, Editions Regionales Européennes S.A., Dif. Economica, Paris, 1988, Pref, de C. Hussy, σελ. 335.

Κράτος. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε, ἄλλωςτε ὅτι ὁ *Ζωτικός Χῶρος* (1901) γράφεται τέσσαρα ὀλόκληρα χρόνια μετὰ τὴν *Πολιτικὴ Γεωγραφία* (1897) καὶ δὲν δικαιολογεῖται τὸ βιογεωγραφικὸ του περιεχόμενον παρὰ μόνον ὡς ἀνάγκη διδαχῆς μιᾶς ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώρια ὑποκειμενισμοῦ¹⁰. Ἐδῶ ἔγινε τὸ σφάλμα ἀπὸ τοὺς ἐπικριτὰς του, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐχαρακτήρισαν ὡς «σοσιαλδαρβινιστὴ» ἐνῷ αὐτὸς ἐπέμενε νὰ προσδιορίζει ὅσον ἐπιστημονικώτερα μποροῦσε τὸ ἀντικείμενό του ὥστε νὰ τὸ καταστήσει ἱκανὸ νὰ ἀποτελέσει θεωρητικὸ μηχανισμό παραγωγῆς πολιτικῶν ἀποφάσεων.

2. Τὸ ἱστορικὸν πλαίσιο καὶ ἡ παραγωγὴ τοῦ ρατσελιανοῦ ἔργου

Γιὰ νὰ κατανοήσομε καλλίτερα τὶς θέσεις τοῦ Ράτσελ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦμε στὸ πολιτικὸ καὶ πνευματικὸ πλαίσιο τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19 αἰῶνος, ὅπου θριαμβεύουν οἱ θεωρίες τοῦ Δαρβίνου καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν σπουδῶν τοῦ Ράτσελ τὸν καθιστοῦν ἀπολύτως ἱκανὸ νὰ τὶς προσεγγίσει καὶ νὰ τὶς κατανοήσει. Ἡ Γερμανία ἐξερχομένη ἀπὸ ἓνα νικηφόρο πόλεμο λαμβάνει πλέον τὴν πρώτη καὶ κυρίαρχο θέσι στὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπη. Ἡ αὐτοκρατορία ἐπανιδρύθη. Αὐτὴ ἢ θριαμβευτικὴ ἄνοδος τῆς Πρωσίας καὶ γενικώτερα τῶν γερμανικῶν λαῶν ἐξάπτει τὰ πνεύματα καὶ ἰδιαιτέρως αὐτὰ τὰ πέρα τοῦ Ρήνου. Τίθεται φλέγον τὸ ἐρώτημα: μήπως ἡ Γερμανία, ἢ γιὰ τόσα χρόνια διηρημένη καὶ τώρα συγκεντρωμένη ἀλλὰ πάντα ἀνοικτὴ, χωρὶς ἀκριβῆ σύνορα πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς εὐρίσκειται στὴν καλλιτέραν στιγμὴ γιὰ τὴν ἔναρξιν μιᾶς ἡγεμονικῆς πορείας ὅπως αὐτῆς ποὺ ἐνέπνεε τοὺς Heinrich von Bulow (1757-1807), Karl Ritter (1779-1859) καὶ Friedrich List (1789-1846) καὶ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι δὲν ὄφειλαν τίποτε ἀπ' εὐθείας στὴν ἐπίδραση τῆς γεωπολιτικῆς ἀναλύσεως; Ὁ Ράτσελ παρέστη ἐπίσης μάρτυς μεγάλων πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιτυχιῶν ὠρισμένων κρατῶν —ὅπως οἱ Η.Π.Α. στὴν ξηρὰ καὶ ἡ Μ. Βρεταννία στὴν θαλάσσιά της αὐτοκρατορία. Ἐπιτυχιῶν ποὺ ὄφειλοντο κυρίως στὴν ἐκάστοτε μορφή τῆς χωρικῆς τους ἀναπτύξεως.

Ἡ ἐπιρροὴ τῶν Η.Π.Α. στὴν διαμόρφωση τοῦ στοχασμοῦ του ἦτο καθοριστικὴ καὶ δὲν θὰ εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἰπωθεῖ πὼς σ' αὐτὴν ὀφείλεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ράτσελ ἐστράφη ὀριστικῶς πρὸς τὴν Γεωγραφία. Ὁ Gunther Buttman, ὁ βιογράφος τοῦ Ράτσελ μᾶς λέγει ὅτι τὸ ταξεῖδι στὴν Ἀμερικὴ ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὸν γεωγράφο: «Τὸν προσέδεσε στὸ ἄρμα τοῦ ἐπαγγέλματος».¹¹ Οἱ Η.Π.Α. θὰ χρησιμεύσουν στὸν γεωγράφο μας ὡς πρότυπον. Εὐρίσκει εἰς αὐτὲς ἓνα «φυσικὸ μέγεθος», ἓνα ἀρχέτυπο ἰσχύος σὲ πλανητικὴ κλίμακα ὅπου τὰ ὑπόλοιπα

10. Τοῦ *Ζωτικοῦ Χώρου* προηγήθησαν τὰ *Μελέτες περὶ πολιτικῶν χώρων* (1895), *Τὸ Κράτος καὶ τὸ Ἔδαφος* τοῦ 1896 καὶ τὸ *Πολιτικὴ Γεωγραφία* (1897) τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ τὸ σημαντικώτερον ἀπὸ ἀπόψεως συμβολῆς στὴν γεωπολιτικὴ θεωρία, ἔργο τοῦ γεωγράφου.

11. Πρβλ. Gunther Buttman, *Friedrich Ratzel*, Stuttgart, 1977, σελ. 47 in Friedrich Ratzel, *La Géographie Politique: Les concepts fondamentaux*, Fayard, Paris, 1987. Πρόλογος Michel Korinman, σ.σ. 22-25. (Μετάφρασις στὴν ἑλληνικὴν τοῦ Προλόγου: Παῦλος Ὀλζιέρσκυ, Διπλωματικὴ ἐργασία Τμήματος Ξένων Γλωσσῶν, Μεταφράσεως καὶ Διερμηνείας, Ὀκτώβριος 1991, κύριος ἐπιβλέπων: καθηγητὴς Ἰ. Θ. Μάξης).

ἔθνη πρέπει ἀπὸ τώρα νὰ ἀποκρυπτογραφήσουν τὸ ἀναπόφευκτο μέλλον. Ἡ Ἀμερικὴ ἐπιτρέπει στὸν γεωγράφο νὰ ἀναπτύξει ἓνα ἡπειρωτικὸ τρόπο σκέψεως.¹² Ὁ Ράτσελ θεωρεῖ ὅτι οἱ διαστάσεις τῶν Η.Π.Α., προσδίδουν στὴν χώρα ἓνα μόνιμο δυναμισμὸ. Μέσα σὲ ἓνα κράτος-ἡπειρο, ὅπου τεράστιες ἐκτάσεις προσφέρονται γιὰ ἐγκατάσταση ἀνθρώπων, ἐντοπίζει καὶ καταγράφει μιὰ συνεχῆ κίνηση ποῦ ἐλειτούργησε ἀρχικῶς ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, μετατοπίζοντας πληθυσμούς. Ἀντιστρόφως, ὅμως, οἱ ἀμερικανοὶ ἡγέτες εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ χειρίζονται τὴν περιοχὴ τους ὡς ἓνα ἐνιαῖον σύνολον. Ὅλα στὶς Η.Π.Α. θὰ συνέτειναν στὸν συγκεντρωτισμὸν (Zusammenfassung). Ἐπὶ πλέον, τὰ γεωστρατηγικὰ σχέδια τῶν Η.Π.Α. ἀντιστοιχοῦν στὸ δυναμικὸ ἰσχύος αὐτῆς τῆς χώρας: «Τὸ Δόγμα Μονρόε δὲν εἶναι ἓνα μεμονωμένο γεγονός, οὔτε βέβαια ἓνα τυχαῖον συμβάν».¹³ «Ἡ ἀμερικανικὴ ἔνωση καλύπτει τὸ 30% τῆς ἐπιφανείας τοῦ πλανήτου καὶ εἶναι ἔτι περισσότερον ἐπικίνδυνη ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ μιὰ συμπαγῆ δύναμη, παρ' ὅλον ποῦ εἶναι ἀκόμη ἀραιοκατωκημένη, μὲ ὑψηλὸν πολιτισμικὸν ἐπίπεδον. Ἔτσι», συνεχίζει ὁ Ράτσελ, «οἱ Η.Π.Α. μὲ τὰ 142.000 km² τους δὲν ἀντιπροσωπεύουν μόνες τους αὐτὴν τὴν περίπτωσι. Ὁ Καναδᾶς (Βόρειος Βρεταννικὴ Ἀμερικὴ), ἡ Βραζιλία, ἡ Ρωσσία, ἡ Κίνα, ἡ Αὐστραλία ἐπιβεβαιώνουν αὐτὴν τὴν παγκόσμια τάση πρὸς τὴν Παγκόσμια Δύναμη (Weltmacht), τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα μετροῦνται σὲ ἡπειρωτικὴν κλίμακα». Καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ Ράτσελ προκύπτει ἀβίαστος: «Ἐμεῖς (ἡ Εὐρώπη) πρέπει νὰ μάθομε νὰ κατανοοῦμε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου διὰ μέσου τῶν πολιτικῶν σχεδίων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἀκόμη καὶ ἂν ἀμφισβητοῦμε τὴν νομιμότητά τους, διότι ἂν δὲν γίνῃ αὐτὸ διατρέχομε τὸν κίνδυνον οἱ ἐκτιμήσεις μας νὰ εἶναι κοντόφθαλμες».¹⁴

Καταλήγει ὅμως καὶ σὲ ἄλλα ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα ὁ γεωγράφος, ὅπως στὸ ὅτι ἡ Εὐρώπη πρέπει νὰ ἐξαμερικανισθεῖ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀμερικανικὴ ἱστορία φέρει μέσα στὰ σπλάχνα τῆς τὸ γονιμοποιδὸ σπέρμα τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης. Ἡ “ἡπειρωτικὴ” αὐτὴ κατάληξις τῶν Η.Π.Α. δείχνει, κατὰ τὸν γεωγράφο, καὶ τίς προοπτικὰς τῆς γεωπολιτικῆς καταλήξεως τοῦ Παλαιοῦ Κόσμου: «Δὲν ὑπάρχουν μόνον συνολικὲς ἀναλογίαι, αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ φαινόμενα μειωμένης σημασίας ἐνῶ προκύπτουν σὲ ὑψηλότερον στάδιο τὰ ὁμόλογα ἐπίπεδα ὅπου οἱ ἐξελίξεις συμπίπτουν».¹⁵ Συγκρίνοντας, ὁ γεωγράφος διαπιστώνει ὅτι καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἀπὸ τὴν μιὰν πλευρὰ ὑπάρχει μιὰ Μεσόγειος, ἓνας ἄξων Βορρᾶ-Νότου,¹⁶ ἓνας μελλοντικὸς διηπειρωτικὸς δίαυλος γιὰ τὴν Ἀμερικὴ καὶ “καρποφόρες ἀκτὲς” (παρὰ τὴν σχετικὴ ἔλλειψη νήσων στὰ ἀμερικανικὰ ὕδατα). Ἡ Εὐρώπη ὅμως δὲν εἶναι Ἀμερικὴ καὶ ὁ Ράτσελ θὰ ἐπανέλθει ἐπ' αὐτοῦ σὲ ἓνα κείμενο ἀφιερωμένο στὴν *Οἰκονομικὴ Κοινότητα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης* (1904). Ἐπιναλαμβάνοντας τὸ περίφημο ἐπιχείρημα τοῦ Καγκελλαρίου Καπριβὴ ἐνώπιον τοῦ Ράιχσταγ (10 Δεκεμβρίου 1891), ὁ γεωγράφος θὰ ὑπενθυμίσει ὅτι ἡ Ἱστορία

12. Βλ. ἐνθ' ἄν. σελ. 22.

13. Πρὸβλ. Gunther Buttman, *Friedrich Ratzel*, σελ. 86, ἐν ἐνθ' ἄν. σελ. 23.

14. Βλ. ἐνθ' ἄν.

15. Βλ. ἐνθ' ἄν. σελ. 8. ἐν. ἐνθ' ἄν. σελ. 24.

16. Εἶναι ἐμφανὴς ἡ ρατσελιανὴ πηγὴ ἐμπνεύσεως τοῦ Karl Haushoffer στὴν σύλληψη τοῦ γεωπολιτικοῦ του μοντέλλου τῶν Ζωνῶν Βορρᾶ-Νότου.

στηρίζεται επάνω στα παλαιά της θεμέλια γεγονός που απαγορεύει την απόρριψή τους από τους πολιτικούς οι οποίοι εμπνέονται έχοντας το “βλέμμα στραμμένο προς την Άσία” και χωρίς καμμιά ανησυχία σχετικώς προς την ευρωπαϊκήν ιδιαιτερότητα. Έξ άλλου, οι πόλεμοι στην Γηραιά Ήπειρο παρήγαγαν ένα σύστημα ισορροπίας των δυνάμεων στο πλαίσιο του οποίου οι Μεγάλες Δυνάμεις αντισταθμίζουν τις αδυναμίες τους. Ο Ράτσελ υποστηρίζει —προφητικώς για την μελλοντική ευρωπαϊκήν ένοποίηση— ότι πρέπει από εκεί και μετά να κρίνομε “διὰ τῆς συμβιβαστικῆς ὁδοῦ”. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν διεθνῶν δυνάμεων ἀπαιτεῖ, σίγουρα, μιὰ διέξοδο. Ὅπωςδήποτε, ὅμως, ὄχι τὴν βιαία ρήξη μεταξὺ τῶν ευρωπαϊκῶν πραγματικοτήτων. Καὶ προχωρεῖ στὸν συλλογισμό του μὲ ἀκόμη μεγαλύτεραν διορατικότητα ἀναφορικῶς πρὸς τὶς μελλοντικὲς ευρωπαϊκὲς ἐξελίξεις, τονίζοντας ὅτι οἱ ευρωπαϊκὲς δυνάμεις ἔχοντας κατανοήσει τὸν ἀμερικανικὸ τρόπο λειτουργίας, θὰ φροντίσουν ἀρχικῶς νὰ καλύψουν τὸν οἰκονομικὸ συνδυασμὸ τῶν δυνάμεών τους χωρὶς νὰ κινδυνεύσουν νὰ ὑποκύψουν σὲ αὐτὰ πὸν ὁ γεωγράφος ἀποκαλεῖ «κωμικὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγαλομανίας». Τὸ πρόβλημα δὲν συνίσταται μόνον στὴν δημιουργία μηχανισμῶν αὐτοπροστασίας ἀπὸ τὸν “ἀμερικανικὸ κίνδυνο”, ἀλλὰ καὶ στὴν προσπάθεια γιὰ νέα ἐπέκταση ἢ ὁποία θὰ ἐπιτρέψει τὴν διαμόρφωση ἑνὸς νέου χάρτου τῆς Mitteleuropa (Κεντρικῆς Εὐρώπης). Ἐξ ἄλλου, ὁ Ράτσελ θεωρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ κοινότης συμφερόντων θὰ ἐπεκταθεῖ σίγουρα ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι ἢ «Εὐρώπη τῆς Δύσεως», δηλ. ἢ Γαλλία θὰ συμμετάσχει σὲ αὐτὸ τὸ σχέδιον.

Τώρα πλέον εἶναι εὐκολώτερα ἀναγνώσιμος ὁ σκοπὸς τοῦ ρατσελιανοῦ ἀξιώματος, τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν ἐπεκτατικὴ τάση τῶν Η.Π.Α., ἐντεταγμένης σὲ ἱστορικὸ πλαίσιο. Ἀπὸ τὴν “φυσικὴ διόρθωση” τῶν συνόρων μέχρι τὴν “ὑποστασιακὴ αὔξηση” τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τὰ ἐδάφη εἶναι μοιραῖο νὰ προσχωρήσουν σὲ μιὰ δύναμη-ἐπιβολέα παγκοσμίου τάξεως. Φυσικά, ὁ γεωγράφος γνωρίζει πολὺ καλά τὸ ἀντίστροφον φαινόμενο τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν παρηκμασμένων αὐτοκρατοριῶν. Γιὰ τὸν ἱστορικόν, ὅμως, ὀρίζοντα τῆς ἀμερικανικῆς περιπτώσεως, ὁ γεωγράφος υποστηρίζει τὸ προθεσματικῶς ἀναπόφευκτον τῆς διαδικασίας καὶ διδάσκει ἀπ’ αὐτό, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν Mitteleuropa. Ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς Μικρᾶς Γερμανίας (Kleindeutschland) σὲ αὐτὴν τῆς Κεντρικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μέχρι τὴν Weltmacht (Παγκόσμια Δύναμη), ὁ Ράτσελ, μὲ διαδοχικὲς διολισθήσεις, ἀνυψώνει συστηματικῶς τὸ Ράιχ στὸ βᾶθρο μιᾶς ἡπείρου.¹⁷

Στὴν διδακτορικὴ του διατριβὴ προηγεῖται τοῦ Σπένγκλερ στὴν προσέγγιση ἀναλόγων ζητημάτων καὶ ἀναπτύσσει τὴν προβληματικὴ τῶν νομίμων καὶ παρὰ νόμων (λαθραίων) μεταναστευτικῶν ρευμάτων. Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ γεωγράφος προτείνει μιὰν πλήρη τυπολογία αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Τὸ κινεζικὸ πρότυπο ἐνεφανίζετο ἰδιαίτερος ἀποτελεσματικὸς χάρις σὲ ὠρισμένα χαρακτηριστικά του. Κατ’ ἀρχὰς τονίζεται ὅτι οἱ κινέζοι μετανάστες δὲν δροῦν ποτὲ οἰκειοθελῶς. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ αὐθαίρετο σὲ μιὰ τέτοια κινητοποίηση ἢ ὁποία εἶναι ὠργανωμένη ἀπὸ μιὰν πολυπράγμονα καὶ σθεναρὰ γραφειοκρατία. Τὰ πάντα εἶναι ὠργανωμένα: οἱ Κινέζοι ἐπώκησαν ἀρχικῶς τὶς ἀκατοίκητες περιοχὲς στὸ κέντρο τῶν ἐδαφῶν τῆς ἐπικρατείας τους λόγω μεταφορᾶς πληθυσμῶν ἀπὸ περιοχὲς

17. Πρὸβλ. *La Geographie Politique: Les concepts fondamentaux*, ἐνθ’ ἄν. σελ. 25.

ύψηλών πληθυσμικών πυκνοτήτων και κατόπιν συστηματικής συνενεργασίας μεταξύ των διαφόρων κινεζικών επαρχιών οι οποίες «συνέβαλλαν» στην διαδιακασίαν αυτήν «σὲ διαφοροτικό βαθμό».¹⁸

Τὸ κινεζικὸ κράτος ἀποφεύγει τὰς ἐνόπλους διενεξίεις καὶ διατηρεῖ μὲ παυουργία τὴν αὐτονομία τῶν προσηρητημένων ἐθνοτήτων *de facto* ἢ *de jure*: «Ἔτσι ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι ἕνας μεγάλος ἀριθμὸς τῶν γειτονικῶν λαῶν εἶναι ἐνδομύχως δεμένοι μὲ τὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ παραμένοντας ταῦτοχρόνως ἀνεξάρτητοι».¹⁹ Ἔτσι ὁ γεωγράφος συμπεραίνει ὅτι ὁ κινεζικὸς κολοσσὸς ὠκοδομήθη περισσότερο μὲ τὴν ἐμφύτευση ἐμπορικο-ἀγροτικῶν δραστηριοτήτων στὰ γειτονικὰ ἐθνικοχωρικὰ συμπλέγματα παρὰ μὲ τὴν στρατιωτικὴν κατάκτηση. Τὸ ηὔξημένον ἐνδιαφέρον τοῦ Ράτσελ γιὰ τὴν κινεζικὴ περίπτωσι ἐξηγεῖται ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός ὅτι στὴν συνείδησίν του τὸ Ράιχ ἀπετελοῦσε ταυτόσημο περίπτωσι. Καὶ αὐτὸ διότι τὸ Ράιχ εὐρισκόμενον σὲ μιὰ κεντρικὴ γεωγραφικῶς θέσι καὶ ἀπειλούμενον ἀπὸ δύο μέτωπα πρέπει νὰ ἀποκτήσει τὰ κατὰ τὸ δυνατόν ἰσχυρότερα γεωστρατηγικὰ μέσα ὥστε νὰ ἀντικρούσει τὶς ἀπειλὰς αὐτές.

Ἔτσι στὸ *Θεωρήσεις ἐπὶ τῶν σχέσεων γερμανικοῦ Ἐδάφους καὶ γερμανικῆς Ἱστορίας* (1898) θὰ παρουσιάσει τὸ ἄνοιγμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἡπείρου πρὸς Ἀνατολάς, ὑπεύθυνο γιὰ τὰ ὑφιστάμενα δυσμενῆ σύνορα τῆς Γερμανίας, ὡς ἕνα γερμανικὸ δρᾶμα. Πρέπει, κατὰ τὸν γεωγράφο, νὰ δημιουργηθεῖ ἕνα φράγμα ἐνάντια στὸ σλαβικὸ κόσμο γιὰ τὸ συμφέρον τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης. Δὲν διαφέρει καθόλου ἡ ἐποψὶς αὐτῆ τοῦ Ράτσελ ἀπὸ τὶς σημερινὲς διαιρέσεις τοῦ ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Χάντιγκτον²⁰. Ὅλες οἱ «στρατευμένες» παράγραφοι τοῦ *Ἐνδαιμονοῦσες Νῆσοι καὶ Ὀνειροπολήσεις* (1905) μιὰ σειρὰ ἄρθρων ποὺ εἶχαν δημοσιευθεῖ στὴν ἐπιθεώρησι *Ἀγγελιοφόρος τῶν Συνόρων* (*Die Grienzböten*) ἐκινουῦντο πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσι. Συμφώνως πρὸς τὸν γεωγράφο ὅμως, αὐτὴ ἡ ἐπέκτασις πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην, γιὰ νὰ ἔχει σταθερὰ γεωστρατηγικὰ θεμέλια πρέπει νὰ μιμηθεῖ τὴν κινεζικὴ πρακτικὴ. Οἱ Γερμανοὶ μετακινουῦνται ὅπως οἱ ἀντίστοιχοὶ τοὺς Κινέζοι. Στὸ ἀνατολικὸ μέτωπό τους, ὅπου ὁ γεωγράφος διακρίνει «μογγολοειδῆ» στοιχεῖα καὶ μιὰ «ἡμιασία» στὰ ἀνατολικά τοῦ Σάαλε, οἱ Γερμανοὶ ἐπιδίδονται στὸν ἐποικισμὸ αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Καὶ ὁ Ράτσελ χαιρετίζει μέσα στὴν *Πολιτικο-γεωγραφικὴ Ἀνασκόπησίν του* (1898) τὴν πολιτικὴν τοῦ Βίσμαρκ περὶ ἀγροτικῆς ἐγκαταστάσεως στὴν πρωσσικὴ Πολωνία. Πρέπει νὰ κατανοήσομε τὴν ρατσελιανὴν θέσι γιὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ παράγοντος ἔδαφος στὶς ἐνδοεθνικὰς μετακινήσεις μὲ τὸν τρόπο ποὺ τὶς παρουσιάζει στὸ ἔργο του *Ἐθνικότητες καὶ Φυλές*²¹ τοῦ 1904: «οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες στὴν χωρικὴ διευθέτησι καὶ ὄχι σὲ κάποιαν ἀνακατανομὴν τῆς ἐξουσίας ἀνάμεσα στὶς ἐθνικὰς μειονότητες διότι, σὲ τελευταίαν ἀνάληψιν ὁ γεωγραφικὸς παράγων εἶναι γενικῆς καὶ διαχρονικῆς ἰσχύος». Ἀπὸ τὴν ἄλλην

18. Πρὸβλ. *Die Chinesische Auswanderung. Ein Beitrag zur Kultur und Handels Geographie*, Breslau, 1876, σελ. 60 ἐν Friedrich Ratzel, *La Géographie Politique: Les concepts fondamentaux*, Fayard, Paris, 1987, Πρόλογος Michel Korinman, σελ. 19.

19. Ἐνθ' ἂν.

20. Huntington, Samuel., *The clash of civilisations*, Simon and Shuster, New York, 1996.

21. Βλ. *Turmer-jahrbuch*, 1904.

πλευρά τὸ Ράιχ ἔπρεπε, μιμούμενον τὴν Κίνα, νὰ ἐπιδείξει εἰρηνικὲς διαθέσεις στὶς προσαρτηθόσμενες περιοχές. «Τοὺς ἐπλησιάσαμε (τοὺς Πολωνοὺς) ἀπὸ πολιτισμικὴ καὶ ὄχι πολιτικὴν πλευρὰ. Οἱ Μασούριοι, οἱ Λιθουανοί, οἱ προτεστάντες Πολωνοὶ τῆς Σιλεσίας ἐγερμανοποιήθησαν ἀπὸ μόνοι τους. Μπορεῖ νὰ ἐπερνοῦσε πολλὺς καιρὸς μέχρις ἢ Πρωσσία νὰ τοὺς ἐγερμανοποιούσε διὰ τῆς βίας». ²² Παρ' ὅλ' αὐτά, στὴν ἀντίληψή του, ἡ βία εἶναι ἀναπόφευκτος. Κάποια δόσις πολεμικῆς χροιάς εἶναι μοιραῖο νὰ συνοδεύσει τὴν ἔθνο-ἀφομοιωτικὴν δι-αδικασία. Ἐὰν καὶ ἀπαισιόδοξος ὅσον ἀφορᾷ τὶς πιθανότητες ἀφομοίωσης ὁλοκλήρων πληθυσμῶν «ὅπως οἱ 220.000 Γάλλοι τῆς Ἀλσατίας-Λωραίνης καὶ οἱ 139.000 Δανοὶ τοῦ Σλέσβιχ» ὁ γεωγράφος διατυπώνει μὲ μακρο-ἱστορικοὺς ὅρους τὴν ἀνάγκη αὐτῆς τῆς «ἐπιθέσεως»: «Εἴμεθα δυστυχοῦς τὸ παιγνίδι μιᾶς Ἱστορίας ἢ ὁποῖα ἐπιβάλλει στὴν Γερμανία, ὅσον ἀφορᾷ τὰ πολωνικὰ ζητήματα, μιὰν πολιτικὴν τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ εἶχε προφανῶς ἐπιλέξει ἢ ἴδια ἂν εἶχε αὐτὴν τὴν δυνατότητα». ²³ Ἴδου γιατί, ξαφνικά, ἡ ρατσελιανὴ ἐπιχειρηματολογία γίνε-ται «μυστικιστικὴ» ὅταν ὁ γεωγράφος θέλει νὰ ἀποδείξει μέσῳ μιᾶς μεταψυχολογικῆς, μεταφυσικῆς προσεγγίσεως κάποιαν κατωτερότητα τῶν Ἀσιατῶν, καὶ ἰδιαίτερος τῶν Κινέζων, ποὺ θὰ τὴν μετεβίβαζαν στοὺς Εὐρωπαίους, παρ' ὅλα τὰ ὑπόλοιπα προτερήματά τους, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς στρατιωτικῆς ἀδυναμίας τους. «Οἱ στρατιωτικὲς ἀρετὲς εἶναι, κατὰ τινα τρόπον, ἢ ἐνδείξις μιᾶς πληθώρας ἰδανικῶν ἱκανοτήτων». ²⁴

Καὶ πρέπει νὰ παραδεχθῆῖ ὁ ἀντικειμενικὸς μελετητὴς του, ὅτι ὁ Ράτσελ συ-νεμερίζετο τὶς ὀλιγώτερον ὑπερβολικὰς ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Heinrich von Treitschke (1834-1896) σχετικῶς μὲ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους καὶ προσεπάθησε νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ἐπιστημονικὸν ὑπόβαθρο ποὺ θὰ ἐστήριζε τοὺς γερμανικοὺς ἐπεκτατικοὺς πόθους.

Ναί, εἶναι ἀλήθεια πὼς σὲ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖον οἱ ἐπικριταὶ του —τοὺλάχιστον αὐτοὶ ποὺ ἐμπήκαν στὸν κόπο νὰ διαβάσουν κάποιες σελίδες ἀπὸ τὸ ἔργον του— θεωροῦν ὅτι ὁ Ράτσελ προσεπάθησε νὰ θέσει τὰ θεμέλια μιᾶς "γερμανικῆς ἐπιστήμης". ²⁵ Δὲν μποροῦμε ὅμως, σὲ καμμίαν περίπτωσι, —ὅσον καχύπτοι καὶ ἂν εἴμεθα ἀπέναντι στὶς προθέσεις τοῦ γερμανοῦ γεωγράφου— νὰ μὴ δεχθοῦμε ὅτι ἢ ἀφαίρεσις τῶν μυστικιστικῶν αὐτῶν σημείων ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ ἔργου του ἀξιοποιεῖ καὶ ἀναδεικνύει τὴν ἐπιστημονικὴ σπουδαιότητα τῶν ρατσελιανῶν συμπερασμάτων στὸ διεθνοπολιτικὸ γίνεσθαι.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρᾷ ἐκτιμῶ, ὅτι ὁ Ράτσελ δὲν προσεπάθησε νὰ κάμῃ "γερμανικὴ ἐπιστήμη" παρ' ἀπλῶς νὰ στρατεύσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν του παραγωγὴν στὴν ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος του τὴν στιγμὴν ποὺ σὲ ὁλόκληρο τὸν πεπολιτισμένον κόσμον, καὶ ἰδιαίτερος στὴν Εὐρώπην, μὲ εὐγλωττο τὸ παράδειγμα τῆς βρεταν-

22. Βλ. in Friedrich Ratzei, *La Géographie Politique: Les concepts fondamentaux*, ἐνθ' ἂν. σελ. 20.

23. Ἐνθ' ἂν.

24. Πρὸβλ. *Die Chinesische Auswanderung*, σελ. 264 ἐν *La Géographie Politique: Les concepts fondamentaux*, ἐνθ' ἂν. σελ. 21.

25. Αὐτὴ ἢ "γερμανικὴ ἐπιστήμη" δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μια γεωστρατηγικὴ πρότασις ποὺ ὁ γεωγράφος κατέθεσε πρὸς "υἰοθεσίαν" ἀπὸ τὸ Βερολῖνον τῆς ἐποχῆς του. Ἡ γεωπολιτικὴ ἀνάλυσις ὁμοῦς εἶχε προηγηθεῖ.

νικής αποικιοκρατικής θαλάσσιας αυτοκρατορίας, όλοι οί πολίτες, πολιτικοί, τεχνοκράτες ή διανοούμενοι, έπρατταν άκριβώς τὸ αὐτό^{26, 27}.

Καί χρησιμοποιῶ τὸν ὄρο «έκτιμῶ», διότι, ὅπως ἀναρωτᾶται καί ὁ καθηγητῆς Charles Hussy ἐπὶ τέλους, ποιός θὰ εἶναι ἐκεῖνος ποὺ θὰ διαλευκάνει τὸ ἐὰν ὁ Ράτσελ εἶχε κατὰ νοῦν τοῦ πρωτίστως τὴν επέκταση τοῦ Ράιχ τὴν στιγμή ποὺ ἐπροέτεινε στοὺς συγχρόνους τοῦ μιὰν Σχολὴ χωρικῆς ἐκπαιδεύσεως ἢ ἀντιθέτως ἐσκέπτετο κυρίως τὴν ἀνάδειξη καί τὴν ἀξιολόγηση τῶν παραγόντων τῆς ἰσχύος (δηλ. τῆς θέσεως, τῆς ἐκτάσεως καί τῶν συνόρων) ποὺ ἡ ἱστορία γενικῶς ἀλλὰ καί ἡ γερμανικὴ ἱστορία εἰδικώτερα τοῦ ἀπεκάλυπταν;²⁸

Διότι κατὰ τὸν ἴδιο καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γενεύης (C. Hussy) πρόκειται γιὰ ἓνα δῆλημα γιὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἀρνηθοῦμε σὲ ὁποιοδήποτε τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσει ὅτι τὸ ἔχει διαλευκάνει τελεσιδικῶς ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει θὰ κρατοῦμε πάντα τὶς ἀμφιβολίες μας ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀκριβοῦς κατανόσεως τοῦ προβλήματος ἐκ μέρους του. Γιὰ μᾶς, πρόκειται γιὰ ἓνα μοντέλο γεωγραφικῆς ἐρμηνείας, ὅπωςδήποτε μὴ ἀφιστάμενον τῆς θέσεως βάσει τῆς ὁποίας οἱ λαοὶ ἐξελλισσόμενοι ἀποκοτῶν μιᾶς μορφῆς αἴσθηση τοῦ Χώρου καί ἔχοντας πλήρη συνειδηση τοῦ ρόλου ποὺ διεδραμάτισε τὸ Raumgeist²⁹ στὴν ἱστορία τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος³⁰.

Ἡ μήπως πρέπει νὰ τοῦ προσάψομε τὸ γεγονός ὅτι αὐτός, ἐπιστημονικῶς τοῦλάχιστον, τὸ ἐπέτυχε προωθώντας ἓνα στιβαρὸ καί συστηματικὸ γεωπολιτικὸ στοχασμό; Ἡ μήπως εὐθύνεται γιὰ ὄλους ἐκείνους ποὺ δὲν τὸν κατενόησαν; Ἄλλο τόσον ἠθύνοντο εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωση ὁ Νίτσε ἢ ὁ Βάγκνερ! Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Ράτσελ, εὐτυχῶς γι' αὐτὸν... ἀπέθανεν νωρῶς, μόλις τὸ 1904!

Μὲ τὸ ἔργο τοῦ *Ἀνθρωπογεωγραφία* (1ος τόμος: 1890, 2ος τόμος 1891, Στουτγάρδη) θέτει τὸ ζήτημα τῶν μεταναστεύσεων σὲ πλανητικὴ κλίμακα καί ἐξετάζει τὴν σχέση μετὰξὺ δημογραφίας, πολιτισμοῦ καί τῶν πάσης φύσεως τῶν μορφῶν μετακινήσεως πληθυσμῶν οἱ ὁποῖες εἶναι ἐπιδεκτικῆς χαρτογραφίσεως.

Ἀποτελεῖ ἤδη ἓνα ἀπὸ τὰ ἰδρυτικὰ μέλη τῆς Kolonialverein (Ἐπιτροπῆς Ἀποικιῶν) ἀπὸ τοῦ 1882 ἀλλὰ καί ἄλλων ἐταιρειῶν ἀγωνιζομένων, ὅπως τιτλοφορεῖ καί τὸ ἔργο τοῦ *Ἐναντίον τῶν ζηλωτῶν τοῦ Ράιχ* (1884). Ἔργο στὸ ὁποῖον ὁ γεωγράφος ἐκφράζει τὶς ἀμφιβολίες του γιὰ τὴν ἰκανότητα τῆς Γερμανίας νὰ ἐντοπίσει ἀνὰ τὸν κόσμον ἐκτάσεις ποὺ νὰ εἶναι ἀκόμη κατάλληλες γιὰ μιὰ πραγματικὴ μετανάστευση. Ἔτσι, κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Συνόδου τοῦ Βερολίνου, ὅπου ἔλαβε χώρα ὁ καταμερισμὸς τῆς ἀφρικανικῆς ἡπείρου μετὰξὺ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ὁ Ράτσελ προτρέπει τὰ ἡγετικά στελέχη τοῦ ἐθνικο-φιλελευθέρου κόμματος, τοῦ

26. Λαμπρὸν παράδειγμα ὁ ἄγγλος John Seiden, ὅταν τὸ 1635 ὑπεστήριξε τὴν ἔννοια τῆς mare clausum, προσοδίδοντας κάθε εἶδους ἡθικὸν ἔρεισμα στὴν θαλάσσια μονοκρατορία ἐνὸς ναυτικοῦ κράτους. Τὸ πόνημά του αὐτὸ ὁ Seiden τὸ ἀφίερωσε στὸν βρεταννὸ μονάρχη, θέτοντας καί αὐτός, διακόσια χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Ράτσελ, τὴν ἐπιστήμη του στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς πατρίδος του.

27. Ὑπογραμμίζω, ἀκόμη μία φορὰ, τὰ ἀνωτέρω παρατηρηθέντα.

28. Βλ. F. Ratzel, *Géographie Politique*, Sous la dir. de Charles Hussy, Editions Regionales Européennes S.A., Dif. Economica, Paris, 1988, Pref. de C. Hussy, σελ. 42.

29. Τοῦ πνεύματος, τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Χώρου.

30. Ἐνθ' ἄν.

όποιου είναι ενεργό στέλεχος, να υποστηρίξουν μιάν κίνηση «έπιστημονικού άποικισμού»³¹. Υπάρχει σαφής στο έργο του γεωγράφου ένας σκεπτικισμός ό όποιος κρυσταλλώνεται στο *Προοπτικές του Προτεκτοράτου μας στην ΝΔ Άφρικήν* (1892), άφου προηγουμένως έχουν ένδελεχώς καταγραφεί στα δύο σημαντικώτατα έργα του: τό *Έθνολογία* (1885-1888) και τό *Η σχεδιάσις ένός νέου χάρτου τής Άφρικής με ώρισμένες γενικές παρατηρήσεις επί των άρχών τής Πολιτικής Γεωγραφίας* (1885). Έκει καθίσταται έκδηλος ή άνησυχία και ό προβληματισμός του γεωγράφου για να άποκτήσει πλέον και ή Γερμανία υπερόντια εδάφη. Η βιομηχανική εποχή διηύρυνε τό πεδίο του γερμανικού έμπορίου και τής βιομηχανίας ή όποία εύρίσκετο σε πλήρη επέκταση και ανάπτυξη άναζητώντας διεξόδους που μόνον φειδωλά τής προσφέρονται από τις άνταγωνίστριες Μεγάλες Δυνάμεις, ένψ ή παρατηρουμένη πληθυσμική αύξησης του γερμανικού λαού στρέφει τά βλέμματα των γερμανών ιθύνόντων προς περιοχές «όλιγώτερον κατωκημένες και όλιγώτερον ώργανωμένες».

3. Ό ζωτικός χώρος, τό έδαφος, ή επέκτασις του κράτους και τά σύνορα

«Από τό μέγεθος και την διάρθρωση του χώρου έξαρτάται ένα μέρος τής ικανότητός της για ζωή...» Τό Κράτος είναι τό Έδαφος, έπιμένει ό γεωγράφος. Η έκτασις του έδάφους άποτελεί την ύλική βάση για κάθε κρατογένεση. Άλλά τό έδαφος δέν άποτελεί ένα ουδέτερο στοιχείο, άδιάφορον για την ζωή των πληθυσμών που φιλοξενεί. Ώθει τους πληθυσμούς αυτούς στην επέκταση, στην άπόκτηση νέων γαιών, στην διαμόρφωση νέων συνόρων άσφαλεστέρων και εύκολώτερα υπερασπισίμων.

Ώστόσο δέν πιστεύει —άπλουστευτικώς και προκρουστειώς— ότι «ό μεγάλος ένιαίος χώρος έχει ύψηλοτέραν δημιουργική ικανότητα» άναφορικώς προς τά έμβια όντα που τον κατοικοϋν, όπως τον κατηγορούν συνήθως άτομα που δέν έμελέτησαν ποτέ ούτε μιá σελίδα από τό έργον του. Δέν σημαίνει ύποχρεωτικώς ότι ή έξάπλωσις ένός λαού πρέπει να γίνεται σ' ένα μεγάλο ένιαίο χώρο, άπλως πρέπει να μπορεί να γίνεται κάθε φορά σε κατάλληλο από πλευράς έκτάσεως, ποιότητος και μορφής χώρο.

Αυτό θα καταστεί σαφές στον “Ζωτικό χώρο” όπου ό γεωγράφος άναφέρει ότι «Ένας λαός, μιá έθνότητα, ένα είδος έξαπλώνεται μόνον μέσω έποικισμού». «Για την άνθρωπότητα ό όρος “ζωτικός χώρος” που ώνομάσθη και οίκουμένη, είναι πολύ σημαντικός» τονίζει ό γεωγράφος στο *Der Lebensraum*, έργον στο όποιο ό Ράτσελ μελετά την κίνηση των εμβίων όντων επάνω στην επιφάνεια του Πλανήτη.

Να τονίσουμε όμως ότι “έποικισμός” δέν σημαίνει στον ρατσελιανό στοχασμό ύποχρεωτικώς “κατάκτηση”. Σημαίνει, όπως θα ίδούμε κατωτέρω, κυρίως διεύρυνση/επέκταση περιοχών οικονομικής, έμπορικής και πολιτισμικής έπιρροής.

«Ό,τι λοιπόν ώνομάζομε μετανάστευση», συνεχίζει ό γεωγράφος στο *Lebensraum* «είναι στην πραγματικότητα ή επέκτασις ένός ζωτικού χώρου πέρα

31. Πρβλ. Wehler, Hans Ulrich., *Bismarck und der Imperialismus*, Köln, 1969, 4Munchen-1978, σελ. 476.

ἀπὸ τὰ ὄριά του καὶ δὲν ἐκφράζεται μὲ εὐθεῖες ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ δισδιάστατον ἐπιφάνεια». Τὴν περιοχὴ αὐτὴν ὀνομάζει ὁ γεωγράφος "περιοχὴ ἐπεκτάσεως" καὶ τονίζει ὅτι περιοχὲς ἐπεκτάσεως λόγω μεταναστεύσεως δὲν εἶναι μόνον αὐτὲς μὲ τὴν ὑψηλὴ φυσικο-ἐδαφικὴ "ἀπόλυτο ἀξία". Ἐκεῖνο ποὺ προσμετρεῖται σὲ μιὰν μεταναστευτικὴ κίνησι δὲν εἶναι ἡ "ἀπόλυτος ἀξία" ἐνὸς τόπου, ἀλλὰ οἱ διαφορὲς τοῦ ἀπὸ ἓναν ἄλλο, τονίζει στὸ ἴδιο ἔργο του.

Βεβαίως, «μεταξὺ τῆς κινήσεως τῆς ζωῆς ποὺ δὲν σταματᾷ ποτὲ καὶ τὸν γήινο χῶρο, ὁ ὁποῖος παραμένει ἀμετάβλητος, ὑπάρχει μιὰ ἀντίφασις» ὑπογραμμίζει ὁ γεωγράφος. «Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀντίφαση γεννᾶται ὁ ἀγὼν γιὰ χῶρο. [...]. Ὁ καταχρηστικῶς χρησιμοποιούμενος καὶ πολὺ παρεξηγημένος ὅρος τοῦ ἀγῶνος γιὰ ὑπαρξὴ ἐννοεῖ στὴν οὐσία τὸν Ἀγῶνα γιὰ Χῶρο. [...]. Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἀποδίδεται ἀντίστοιχος σημασία μ' αὐτὴν ποὺ ἀποδίδεται στὴν ἀποκορύφωσι τῶν ἀγῶνων μεταξὺ τῶν λαῶν, τοὺς πολέμους. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἐξασφάλισι χῶρου διὰ μέσου κινήσεων προελάσεως καὶ ὑποχωρήσεως» (*Der Lebensraum*).

Στὸ ἀνωτέρω διατυπωθὲν ἀξίωμα ὁ γεωγράφος ἐντοπίζει τὴν ἰδιομορφία τῆς συνοριακῆς ἐδαφικῆς ζώνης «καὶ στὰ τρία στοιχεῖα τῆς Φύσεως» γράφει στὸ *Lebensraum*, «ἡ κυριαρχία τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὶς διαφορετικὲς μορφὲς ζωῆς ἐμφανίζεται ὡς χαλαροτέρα στὶς συνοριακὲς περιοχὲς. [...] Στὶς πρωτογενεῖς μεταξὺ τῶν σχέσεις, οἱ λαοὶ ἄφηναν ὅσο τὸ δυνατὸν περισσότερον εὐρύτερο χῶρο κενὸ ἀνάμεσά τους, ὥστε νὰ μὴ ἔρχονται σὲ ἐπαφή. Ἄλλοι λαοὶ εἰσέβαλλαν σὲ αὐτὸν τὸν χῶρο, ἀπειλώντας τὶς ἀραιοκατωκημένους περιοχὲς πέρα ἀπὸ αὐτόν. Ἡ ὅταν ὁ χῶρος τοῦ ἐδάφους ἔπαυσε νὰ τοὺς ἀρκεῖ, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ αἰσθάνονται περιωρισμένοι, ἤρχιζαν νὰ κατοικοῦν καὶ τὶς συνοριακὲς αὐτὲς περιοχὲς, μεταφέροντας τὰ σύνορα ἢ μερδεύοντάς τα, σχηματίζοντας μικτὲς συνοριακὲς περιοχὲς οἱ ὁποῖες καὶ ἀποτελοῦν τὰ ἀσθενέστερα σημεῖα τῶν λαῶν ποὺ τὶς κατοικοῦν». Καὶ καταλήγει συμπεραίνοντας ὁ γεωγράφος «Ἐνας λαὸς χάνει εὐκόλα τὶς περιοχὲς κατοικίας του ὅταν αὐτὲς περιβάλλονται ἀπὸ ξένες περιοχὲς κατοικίας, καθιστώντάς τες ἀποκεκλεισμένους θύλακες». Πόσα παραδείγματα, ἀλήθεια, ποὺ ἐπαληθεύουν τὴν ρῆσι αὐτὴν τοῦ Ράτσελ ἔχουν νὰ προσφέρουν σήμερα, τὴν ὥρα ποὺ γράφονται αὐτὲς οἱ γραμμὲς, οἱ περιπτώσεις τῶν ἰσραηλινο-παλαιστινιακῶν οἰκισμῶν στὰ ἐδάφη τῆς Δυτικῆς Ὀχθῆς ἀλλὰ καὶ ὁ διαμελισμὸς τῆς Γιουγκοσλαβίας.

Στὸ ἔργο του ὑπὸ τὸν τίτλον *Σχετικῶς πρὸς τοὺς νόμους τῆς χωρικῆς ἐπέκτασεως τῶν Κρατῶν* (1901), ὁ γεωγράφος ὀρίζει λακωνικῶς καὶ περιεκτικῶς τοὺς Ἑπτὰ Νόμους τῆς Ἐπεκτάσεως τῶν ἐθνῶν-κρατῶν καὶ τὶς συνθῆκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἱκανοποιεῖται αὐτὴ ἡ δίψα γιὰ χῶρο, ἡ ἔμμονος ἰδέα ἐνὸς ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἐπεθυμοῦσε, νὰ θέσει τὴν πολιτικο-γεωγραφικὴ του γνώσι στὴν ὑπηρεσία τῆς κυβερνήσεως τῆς χώρας του ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ στρατηγὸς Gallois³².

Οἱ Ἑπτὰ Νόμοι τῆς Ἐπεκτάσεως τῶν Κρατῶν τοῦ Ράτσελ ἔγιναν ἀντικείμενο σκληρᾶς κριτικῆς στὸν βαθμὸ ποὺ ἐθεωρήθη ὅτι ἐδικαιολόγησαν καὶ ἐστήριξαν τὸ γερμανικὸ ἱμπεριαλισμὸ. Πρόκειται γιὰ τοὺς παρακάτω:

32. Βλ. Gallois, Pierre., *Géopolitique: Les voies de la puissance*, Plon, Paris, 1990, σελ. 21.

1ος Νόμος: Ἡ ἔκτασις τῶν Κρατῶν ἀυξάνει μὲ τὴν προώθησιν τοῦ πολιτισμοῦ τους³³.

2ος Νόμος: Ἡ χωρικὴ ἀνάπτυξις τῶν Κρατῶν συνοδεύει καὶ ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ἀναπτύξεως τους: τὴν ἰδεολογία, τὴν παραγωγή, τὴν ἐμπορικὴ δραστηριότητα, τὴν ἰσχὺν τῆς ἀκτινοβολίας τους καὶ τῆς προσπαθείας τους γιὰ προσηλυτισμό.³⁴

3ος Νόμος: Τὰ Κράτη μεγαλώνουν ἀφομοιώνοντας ἢ ἀπορροφώντας τὶς πολιτικὰς ἐνότητες μικροτέρας σημασίας³⁵.

4ος Νόμος: Τὸ σύννορον εἶναι ἓνα ὄργανο (θεωρούμενο ὡς φυσικὸς ὄργανισμὸς) τοποθετημένο στὴν περιφέρεια τῶν Κρατῶν. Λόγω αὐτῆς τοῦ τῆς χωροθετήσεως εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑλοποιεῖ τὴν ἀνάπτυξιν, τὸν δυναμισμὸ καὶ τὶς ἐδαφικὰς ἀλλαγὰς τοῦ Κράτους.

5ος Νόμος: Προχωρῶντας στὴν διαδικασίαν τῆς χωρικῆς ἐξαπλώσεως, τὸ Κράτος προσπαθεῖ νὰ ἀπορροφήσῃ σημαντικὰς γιὰ τὸν σκοπὸν τοῦ περιοχῆς: ἀκτὲς, ὑδρογραφικὰς λεκάνες, πεδιάδες καὶ γενικώτερα τὶς πλουσιότερας ἐδαφικὰς ἐκτάσεις.

6ος Νόμος: Ἡ πρώτη ὄθησις ποὺ ὀδηγεῖ τὸ Κράτος πρὸς τὴν διαδικασίαν ἐπεκτάσεώς του προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν του περιβάλλον καὶ μάλιστα ἀπὸ κάποιον πολιτισμὸ κατώτερον ἀπὸ τὸν ἰδικόν του.

7ος Νόμος: Ἡ γενικὴ τάσις γιὰ ἀφομοίωσιν ἢ ἀπορρόφηση τῶν πλέον ἀνισχύρων κρατῶν ἀπαιτεῖ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν προσκτήσεων νέων ἐδαφῶν στὸ πλαίσιο μιᾶς διαδικασίας —κατὰ μίαν ἔννοιαν— αὐτοτροφοδοτούμενης. Καὶ ὁ γεωγράφος, σχολιάζοντας αὐτὸν τὸν τελευταῖο Νόμο δηλώνει ὅτι... τελικῶς εἰς αὐτὸν τὸν μικρὸν πλανήτη Γῆ δὲν ὑπάρχει χῶρος παρὰ μόνον γιὰ ἓνα μεγάλο Κράτος. Προφητικὴ ρῆσις ποὺ ἐπηληθεύθη ἀπολύτως στὶς ἡμέρας μας, τώρα εἰδικὰ ποὺ ὄλοι, πρῶην καὶ νῦν προοδευτικοί, νέο- καὶ παλαιαιο-συντηρητικοί, οὐτοπιστὲς ἢ ἀναρχο-αὐτόνομοι, οἰκολόγοι ἢ πολιτικῶς ἀδιάφοροι ἔχομε ἐντάξει πλήρως στὸ λεξιλόγιον καὶ στὶς ἀντιλήψεις μας τὴν ἔννοιαν τῆς μιᾶς καὶ μόνης ὑπερδυνάμεως. Μήπως αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν εἶχε προφητεῦσαι ὁ γερμανὸς γεωγράφος στὰ πρῶτα ἔργα του σχετικῶς μὲ τὶς Η.Π.Α. ὅπως εἶδαμε ἀνωτέρω; Τί παραπάνω συμβαίνει σήμερον ὥστε οἱ ἀπόψεις του νὰ θεωροῦνται ὑπερβολικὰς;*

Εὐλόγως λοιπόν, οἱ παραπάνω νόμοι ἔκαμαν τὸν ἀμερικανὸν γεωγράφο Johannes Mattern νὰ γράψῃ ὅτι «γιὰ νὰ ἀξιολογήσῃ τὴν σημασίαν τῆς κρασελιανῆς Πολιτικῆς Γεωγραφίας καὶ κυρίως τῶν Ἑπτὰ Νόμων τῆς Ἐπεκτάσεως τοῦ Κράτους, πρέπει νὰ συνειδητοποιήσῃ ὅτι ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἢ κοινὴ γνώμη στὴν Γερμανία καὶ τὴν Ἀγγλία εἶχε ἀντιληφθεῖ πλήρως τὸν ἐπικείμενον ἀνταγωνισμὸν καὶ τὴν ἐπικείμενην σύγκρουσιν μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν γιὰ λόγους ἐμπορικῆς ἐπεκτάσεως»³⁶.

33. Πρόκειται γιὰ αὐτὸ ποὺ ἔχω ὀρίσει, σὲ παλαιότερες ἐργασίες μου, ὡς πολιτισμικὸ μοχλὸ ἀσκήσεως γεωπολιτικῆς ἐπιρροῆς.

34. Πρόκειται γιὰ αὐτὰ ποὺ ἔχω ὀρίσει, στὶς ἴδιες ἐργασίες μου, ὡς πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν πυλῶνα ἀσκήσεως γεωπολιτικῆς ἐπιρροῆς (τέταρτος πυλῶνας ἰσχύος).

35. Πρόκειται γιὰ τὸ μέγεθος ποὺ ὠρίσα ὡς ἀμυντικὸν μοχλὸ ἀσκήσεως γεωπολιτικῆς ἐπιρροῆς.

* Αὐτὸς ὁ νόμος ἐξηγεῖ πλήρως καὶ τοὺς, μέχρι σήμερον, ἐξελισσόμενους καὶ διαρκεῖς

4. Ο Γερμανοκεντρικός Ρατσελιανός προβληματισμός και η ναυτική ισχύς

Ἡ πλουσία αὐτὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ συνεχίζεται μὲ τὸ *Γερμανία: Εἰσαγωγὴ στὴν Ἐπιστῆμὴ τῆς γενέτειρας χώρας* (1898) ἕνα ἔργο τὸ ὁποῖον ἔτυχε πολλῶν ἐπανεκδόσεων μέχρι τὰ τέλη τοῦ Β΄ Παγκ. Πολέμου καὶ τὸ ὁποῖον ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν γερμανικὴ κοινὴ γνώμη.

Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ τοῦ ἐν λόγῳ ρατσελιανοῦ ἔργου, ὠφείλετο κυρίως στὸ ὅτι ὑπεγράμμισε ἕνα βασικὸ σημεῖο ποὺ προέκυπτε στὴν συνείδηση τοῦ γεωγράφου ἀπὸ τοῦ 1870-71: ὁ πόλεμος τοῦ Βίσμαρκ ἐπέδωκε τὴν τυπικὴ ἐπικύρωση τῆς γερμανικῆς ἐνότητος ἀλλὰ δὲν μποροῦσε νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν πραγματοποίησίν της. Ἡ οἰκοδόμησις τοῦ Ράιχ δὲν σήμαινε ἀκόμη τὴν ἐνοποίηση τῆς Γερμανίας. Ἐδῶ ὁ Ράτσελ παρουσιάζει μιὰν ἐξειδικευμένη γεωγραφικὴ ἀνάλυση τῆς γερμανικῆς καθυστερήσεως. Τονίζει ἐξ ἀρχῆς τὴν ἔλλειψη συγκεντρωτισμοῦ στὴν φυσικογεωγραφικὴ δομὴ τῆς χώρας ἢ ὁποία ἐχαρακτηρίζετο κατ' αὐτὸν ἀπὸ μιὰ ἐντονη φυσικογεωγραφικὴ ἑτερογένεια³⁷ ἀλλὰ ἐκτιμᾷ ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ «χωρικὴ πολυπλοκότης» θὰ ἀπετέλει καὶ τὴν αἰτία τῆς ἐνοποιητικῆς/ἐπεκτατικῆς ἐξελίξεως τῆς Γερμανίας, χωρὶς ὅμως ὁ γεωγράφος νὰ ὑποκύπτει στὸν γεωγραφικὸ ντετερμινισμό. Γράφει χαρακτηριστικῶς: «Δὲν θὰ προσπαθήσομε νὰ ὑποστηρίξομε τὴν παλαιο-θεωρητικὴ ἀντίληψη ἢ ὁποία συνάγει τὴν πολιτικὴ μας ἐξάπλωση ἐξ αἰτίας τῆς ὑπάρξεως τῶν ὄρειων ὄγκων στὸ γερμανικὸ ἔδαφος³⁸». Ὁ Ράτσελ ἀπαιτῶντας τὸ «ξερριζῶμα» αὐτῶν τῶν «ζιζανίων» τῆς γερμανικῆς ἐπιστημολογίας ἔδειξε ὅτι σίγουρα ἡ γεωμορφολογία δὲν ἐκαλοῦσε τοὺς Γερμανοὺς νὰ ἐνωθοῦν (ἀντιθέτως, π.χ. πρὸς τὸν γαλλικὸ συγκεντρωτισμὸ) καὶ ἐπέμεινε πεισματικῶς ὅτι ἡ διαδικασία τῆς ἐνοποιήσεως διεκόπη λόγω τῆς καθαρὰ γερμανικῆς τάσεως ἢ ὁποία κινεῖται μεταξὺ ἐνὸς ἀσυμπτωτικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ ἐνὸς ἐντόνου τοπικισμοῦ (Lokalphatrisimus), ἐμποδίζοντας ἔτσι τὴν κινητοποίηση τῆς ὀλότητος τοῦ γερμανικοῦ γεωγραφικοῦ χώρου συνυπολογιζομένων τῶν ὁποίων ιδιοτήτων καὶ ἀτελειῶν του. Γιὰ τὸν Ράτσελ οἱ χώροι ἐδαφοποιοῦνται, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἀναλόγως τῆς μορφολογικῆς των συνθέσεως. Ἡ χωρικὴ, ὅμως, διευθέτησις τῆς περιοχῆς ἐξαρτᾶται πάντοτε, σὲ τελευταίαν ἀνάλυση, ἀπὸ τὴν βούληση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Στὴν περίπτωσι, λοιπόν, τῆς Γερμανίας προκύπτει ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ γερμανικὸς χώρος ἦταν πολὺπλοκος, οἱ ἡγέτες ὄφειλαν, κατὰ τὸν Ράτσελ, νὰ ὀδηγήσουν τὴν πολιτικὴν τους πρὸς μιὰν κατεύθυνση συγκεντρώσεως τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων μὲ τὸν ὁμοιογενέστερο δυνατὸ τρόπο ποὺ θὰ ἐπέτρεπε ἡ γεωμορφολογία. Ὁ γεωγράφος ἠρμήνευε, δηλαδή, μὲ γεωγραφικοὺς ὄρους τὸ σχέδιον τοῦ Βίσμαρκ ὁ ὁποῖος ἐπροτίμησε τὴν Kleindeutschland (Μικρὰ Γερμανία) τὸ

ἀνταγωνισμοὺς μεταξὺ Η.Π.Α., Ρωσικῆς Ὁμοσπονδίας καὶ Κίνας!

36. Πρὸβλ. Johannes Mattern, *Geopolitik, Doctrine of National self-sufficiency and Empire*, Baltimore, John Hopkins, 1942, σελ. 60. Ἐπίσης ἡ *Saturday Review* ἐξαπολύει τὴν 11ην Σεπτεμβρίου 1897, ἐκτὸς ἐκδόσεως τῆς *Politische Geographie*, βιαίαν ἐπίθεσιν ἐναντίον του μὲ τίτλο *Germaniam esse delendam, ἐνθ' ἄν*.

37. Βλ. *Ἐνθ' ἄν*, σελ. 15.

38. Βλ. *Deutschland. Einführung in die Heimatkunde*, σελ. 149 ἐν *Ἐνθ' ἄν*, σελ. 16.

1866. Τίς ἐξηγήσεις τῆς ἐρμηνεύας του αὐτῆς τίς ἔδωκε στὰ ἔργα του *Ἔθνη καὶ Χῶροι* (1894) καὶ στὸ *Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Γερμανίας* (1896) στὸ περιοδικὸν *Die Grenzboten*. Στὸ *Ἔθνη καὶ Χῶροι* ὁ Ράτσελ εἶναι ἤδη σαφέστατος καὶ διαλύει πιθανὲς παρερμηνεῖες ποὺ θὰ ἠμποροῦσαν νὰ δημιουργηθοῦν ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσι τοῦ *Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Γερμανίας*. Στὸ *Ἔθνη καὶ Χῶροι* ὁ γεωγράφος συμπεραίνει τεθλιμμένως ὅτι: «Τὸ Γερμανικὸν Ράιχ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα μιᾶς ἐπισχετικῆς πολιτικῆς»³⁹.

Ἡ μελέτη τοῦ ἔργου αὐτοῦ μᾶς βοηθεῖ νὰ κατανοήσουμε τὸ —σὲ πρώτη ἀνάγνωσι ἀντιφατικὸν— ρατσελιανὸν δόγμα, τὸ ὁποῖον ἀφοῦ ἐξαρτήσῃ τὴν ἐδαφικὴ συνάρθρωσι τῶν ἐπὶ μέρους ἐθνοχωρικῶν μονάδων (δηλαδὴ τὴν ἀναγωγὴν τους σὲ μιὰν πραγματικὴν κρατικὴν ὄντοτητα) ἀπὸ τὴν γεωμορφολογίαν τους, δὲν παύει νὰ ὑπογραμμίζει, ταῦτοχρόνως, τὸν καθοριστικὸν ρόλον τῶν πολιτικῶν μηχανισμῶν στὴν χάραξι αὐτῆς τῆς διαδικασίας ἢ ὅποια ἦταν ἐπὶ μακρὸν παραγνωρισμένη στὴν Γερμανία. Καὶ αὐτὸ διότι, συμφώνως πρὸς τὸν γεωγράφον, ἐλλεῖπει ἕνας Βίσιμαρκ οὔτως ὥστε οἱ ἐθνοχωρικῆς μονάδες νὰ ἀναχθοῦν ἀπὸ τὸ στάδιον τοῦ γεωγραφικοῦ ἀσυνειδήτου στὴν πλήρη κατανοήσι τῶν χωρικῶν πραγματικότητων.

Μὲ τὸ ἔργον *Ἡ Θάλασσα, πηγὴ ἰσχύος τῶν Ἐθνῶν* (1900) τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ οὐσιαστικῶς τὴν ἐπανάληψιν ἑνὸς κεφαλαίου τοῦ *Politische Geographie* ὁ Ράτσελ τονίζει τὴν ὑψίστην σπουδαιότητα τοῦ μεγάλου γερμανικοῦ στόλου καὶ εὐρίσκει μεγάλην ἀπήχησιν στὸ Ναυτικόν, ἐφ' ὅσον στηρίζῃ τίς ἀπόψεις καὶ τοῦ Φρειδερείκου φόν Τίρπιτς (1849-1930). Τὸ 1897, ἔτος ἐκδόσεως τῆς *Πολιτικῆς Γεωγραφίας*, εὐρίσκει τὸ Ράιχ ἀπρησχολημένον μὲ ἕνα τεράστιον ζήτημα: Ὁ Γουλιέλμος Β', ὁ Ναύαρχος φόν Σέντεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ γερμανικοῦ Ὑπουργείου Ναυτικῶν καὶ κυρίως ὁ Ναύαρχος φόν Τίρπιτς προσφάτως ὀνομασθεὶς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὀραματίζονται ἕνα στόλον ὁ ὁποῖος νὰ δύναται νὰ ὑπερισχύσῃ ἐπὶ τῶν βρετανικῶν δυνάμεων. Ἄλλωστε, καὶ ἡ δραστηριότης τῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὸν Γερμανικὸν Στόλον (ἐδημιουργήθη τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1899) ἀφορᾷ τὴν κινητοποίησιν τῆς γερμανικῆς κοινῆς γνώμης πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν. Ἀφοῦ καταφέρουν νὰ ψηφίσουν τὸν πρῶτον νόμον γιὰ τὸν στόλον τὸν Μάρτιον τοῦ 1898, οἱ ἡγέτες τοῦ Ράιχ προτρέπουν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν τὴν πλειονοψηφία τῶν πανεπιστημιακῶν⁴⁰, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι γεωγράφοι —καὶ ὑποστηρίζουν τὸ σχέδιον. Ἡ συνεισφορὰ ὅμως τῶν γερμανῶν γεωγράφων σὲ αὐτὸ τὸ θέμα δὲν εἶναι ἀποφασιστικὴ ἐφ' ὅσον δὲν χρησιμοποιοῦν οὔτε τίς προοπτικῆς τίς ὁποῖες θὰ τοὺς ἐπέτρεπε ἢ ἐπιστήμην τους νὰ ἀναπτύξουν, οὔτε ὁποιανδήποτε πρωτοτυπία σὲ δημοσιογραφικὸν ἐπίπεδον. Τὴν μοναδικὴν ἐξαίρεσιν σ' αὐτὸν τὸν κανόνα ἀποτελεῖ, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Korinman, ὁ Ράτσελ⁴¹. Στὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ ὁ γεωγράφος καθιστοῦσε ἐπίκαιρον τὸ ἀντίστοιχον κεφάλαιον στὴν *Πολιτικὴν Γεωγραφίαν*, καὶ ὑπενεθύμιζε ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸ ὑγρὸ στοιχεῖον εἶχε ἐκδηλωθεῖ ἤδη σὲ μιὰν ἐποχὴ ποὺ δὲν ὑφίστατο κάποια ἐπείγουσα γιὰ τὴν Γερμανία ἀνάγκη. «Ἄν οἱ σκέψεις αὐτῆς φαίνονται σήμερον πε-

39. Βλ. *Völker und Räume, Die Grenzboten*, 1894, no 14, a.:3.

40. Πρὸβλ. Marienfeld, Wolfgang., *Wissenschaft und Schlachtflottenbau in Deutschland 1897-1906*, *Marinerundschau*, no 2, 1957.

41. Πρὸβλ. Schulte-Althoff, Franz Josef., *Studien zur politischen Wissenschaftsgeschichte der deutschen Geographie im Zeitalter des Imperialismus*, Paderborn 1971.

ρισσότερον επίκαιρες, τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀντικατοπτρίζουν τὴν ὑπάρχουσα καθημερινὴ ἀντίληψη, θὰ συμβάλει ἴσως στὸ νὰ πειθοῦν εὐκολώτερα οἱ ἀναγνώστες μας ὅτι ἡ Γερμανία πρέπει νὰ εἶναι δυνατὴ καὶ στὴν θάλασσα ὥστε νὰ ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ της στὸν Κόσμο»⁴². Βλέπομε λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὸ 1897 ὁ γεωγράφος ἐρμηνεύει βάσει γεωγραφικῶν νόμων τὸ σχέδιο τοῦ Τίρπιτς, πρὶν ἢ ὁ Ναύαρχος καταφέρει νὰ πείσει ὀριστικῶς τὸν Γουλιέλμο καὶ τὸ Ναυτικόν. Ἡ πολιτικὴ ὡκεανογραφία γιὰ τὴν ὁποίαν ὁ γεωγράφος ἐκφράζει τὴν εὐαισθησία του, ἐπικυρώνει τοὺς μελλοντικοὺς στόχους τοῦ Γουλιέλμου. Ἄλλωστε στὸ ἔργο του *Τὸ ζήτημα τοῦ Στόλου καὶ ἡ κατάστασις στὸν Κόσμο* (1898), ὁ γεωγράφος πηγαίνει κατ' εὐθείαν στὸν στόχο⁴³: «εἴμεθα μάρτυρες τῆς πτωτικῆς τάσεως τοῦ βρετανικοῦ ἡγεμονισμοῦ στὴν Εὐρώπῃ διότι οἱ *imperial connections* (τακτικὴ προνομιούχων σχέσεων μεταξύ τῶν βρετανικῶν ἀποικιῶν καὶ τῆς Μητροπόλεως) συμφώνως πρὸς τὸν Λόρδο Goschen τοῦ Ἀγγλικοῦ Ναυαρχείου, ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν ἀγγλικὸν στόλον νὰ ὑπερβαίνει τὴν ἰσχύ τῶν δύο μοιρῶν πρὸς τὸν ἀκολουθοῦν στὴν ἱεραρχικὴ κατάταξη τῶν ναυτικῶν δυνάμεων, καὶ τὸ εἶναι ἤδη ἀδύνατον». Κατόπιν ὁ γεωγράφος ἐξηγεῖ ὅτι «ἤδη ἀπὸ τοῦ 1880 ἐδημιουργήθη κάποια ἀναταραχὴ στὶς θάλασσες: ἡ Γαλλία, ἡ Ἰταλία, ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ρωσσία προβάλλουν τὴν ναυτικὴ ἰσχύν τους στὴν Μεσόγειο. Στὸν βορρᾶ, τὸ Ράιχ καὶ οἱ Ρῶσοι δολοπλοκοῦν γιὰ νὰ καταλάβουν τὴν θέσιν πρὸς τὴν ὁλλανδίαν κατὰ τὸ παρελθόν. Οἱ Η.Π.Α. καὶ ἡ Ἰαπωνία ἐμφανίζονται σὲ ζῶνες ὅπου ἄλλοτε δὲν ὑπῆρχε οὔτε μιὰ βάρκα γιὰ νὰ ἀνατεθεῖ στοὺς Βρετανούς»⁴⁴. Αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν ἐπιτρέπει στὸ ἐξῆς στὶς ἐνδιάμεσες δυνάμεις νὰ ἐναντιωθοῦν στὴν Μ. Βρετανία μετριάζοντας τὴν ὑπεροχὴ της. Ἀκόμη καὶ ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Ρουμανία διαθέτουν τώρα ἀπὸ ἓνα στόλον καὶ τὸ λάθος τῶν Μπόερς ἦταν ὅτι παρημέλησαν αὐτὸ τὸ ζήτημα. «Ἐξ ἄλλου», συνεχίζει ὁ γεωγράφος, «στὴν θάλασσα μπορεῖ νὰ ὑποπέσομε σὲ πλάνη ἀναφορικῶς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἀντιπάλου στόλου βασιζόμενοι στὴν κινητικότητα τῶν πλοίων του, ἐφ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς ἡ φύσις τοῦ θαλασσοῦ πολέμου εἶναι παγκοσμίου ἐμβελείας» καὶ ἀφ' ἑτέρου «ἡ ἀπόφασις δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ληφθεῖ σὲ ἓνα περιορισμένον χῶρον»⁴⁵.

Ὁ παράγων τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἡ ἐπιτυχὴς ἀνάληψις τῆς ἐπιχειρήσεως, ὅλα αὐτὰ ἐνισχύονται ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὸν “καταστροφικὸν” χαρακτήρα τῆς ναυτικῆς συγκρούσεως: «Ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀντιπάλου στόλου εἶναι ἓνας κατὰ πολὺ εὐκολώτερος πραγματοποιήσιμος καὶ ἀποφασιστικὸς στόχος ἀπὸ αὐτὸν πρὸς ἃν ἀπαιτεῖ τὴν κατάληψιν μιᾶς περιοχῆς»⁴⁶. Προβλέποντας τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θωρηκτοῦ (*dreadnought*) στὸν ρωσο-ἰαπωνικὸν πόλεμον (1904-1905), ὁ γεωγράφος εἶχε ἤδη ζητήσει γιὰ τὸ Ράιχ τὴν ἐπίτευξιν ἀκριβεῆς βολῆς, ἀποτελεσματικότητάς πυρὸς καὶ θωράκισιν τῶν γερμανικῶν σκαφῶν ἐναντίον τῶν ἐχθρικῶν ὀβιδῶν ὥστε ἡ καθυστέρησις τοῦ γερμανικοῦ στόλου ἀπέναντι στὸν βρετανικὸν νὰ καλυφθεῖ γρήγορα.

42. Πρὸβλ. F. Ratzel, *Das Meer als Quelle des Volkergrösse*, Εἰσαγωγὴ.

43. Πρὸβλ. F. Ratzel, *Politische Geographie*, Πρόλογος Μ. Korinman, ἐνθ' ἄν. σελ. 40 κ.ἑ.

44. Πρὸβλ. F. Ratzel, "Flottenfrage und Weltage", *Kleine Schriften*, 1898, τ. II., σελ. 378.

45. Πρὸβλ. *Das Meer*. ἐνθ' ἄν. σελ. 79.

46. Πρὸβλ. F. Ratzel, *Politische Geographie*, Eugen Obermummer, Verlag, R. Oldenburg, München, 1923, σελ. 512.

Ταυτόχροτως ο γεωγράφος υιοθέτησε ένα κεντρικό σημείο της προτάσεως του Τίρπιτς το οποίο συνίστατο ακριβώς στην επιλογή του θωρηκτού ως βασικής ναυτικής μονάδος ισχύος του γερμανικού ναυτικού. Η επιλογή του ιδιαίτερου επιχειρησιακού αυτού τύπου σκάφους για ναυμαχίες στην ανοικτή θάλασσα καθόρισε την μέλλουσα ναυτική πολιτική του Ράιχ. Θα έκκινούσε το Ράιχ προς αποφασιστικές μάχες (Entscheidungsschlacht) από την θέση του επιτιθεμένου. Στηριζόμενοι στα προτερήματα του θωρηκτού, οι Γερμανοί επανισοροπούσαν την αριθμητική ανωτερότητα των έχθρων τους Βρεταννών. Ένας συσχετισμός δύο εναντίον τριών έπληκει για να νικηθεί ο βρεταννικός στόλος⁴⁷. Ο γεωγράφος υποστηρίζει στο έργο του αυτό ότι στον αγώνα εναντίον των Άγγλων το Ράιχ θα πρέπει να τεθεί επί κεφαλής των ευρωπαϊκών έθνών τα όποια είναι ικανά να συνενώσει, λόγω της κεντρικής θέσεώς του. Από την στιγμή που το Ράιχ θα αποκτήσει σημαντικό στόλο μια διαδικασία συναγωνισμού θα διασχίσει την Ευρώπη: «Αυτή ή διαδικασία θα λειτουργήσει αυτόματα, και η Γερμανία έχει την υποχρέωση να διατηρηθεί άρκετά ισχυρά ώστε να έπωφεληθεί από τις αλλαγές αυτές αντί να απωλέσει τις ευκαιρίες που θα προκύψουν, όπως έγινε στους παρελθόντες αιώνες»⁴⁸. Έδώ, είναι εμφανής η διάσταση και η φύσις του ρατσελιανού αντιντερεμμινισμού διαπιστωμένη εύκολως: η Γερμανία θα κατορθώσει να γίνει μια μεγάλη ναυτική δύναμις, την στιγμή της τεχνολογικής επαναστάσεως στην ναυπηγική, παρά την άρκετά “ήπειρωτική” θέση της η οποία δεν είναι ιδανική για κάτι τέτοιο. Στην θάλασσα, υποστηρίζει ο γεωγράφος ρεαλιστικώτατα, είναι αδύνατον να υπάρξει διαρκής συνεννόησις. Πόσον προφητικός είναι ο λόγος του όταν βλέπομε την περίπτωση της αδυναμίας της έλληνικής κυβερνήσεως να εφαρμόσει στην περίπτωση του Αιγαίου την υπογραφέισα διεθνή Συνθήκη του Μοντέγκο Μπαίου (1982) για το Δίκαιο της Θαλάσσης σχετικώς προς την αιγιαλίτιδα ζώνη των 12 ναυτικών μιλίων! Η αντίληψις της mare territoriale (χωρικών υδάτων), υποστηρίζει ο Ράτσελ, η έκτασις της οποίας θα έμετρείτο βάσει του βεληγεκούς των παρατεταγμένων στην παραλία πυροβόλων, θεωρείται άσταθής. Οί όροι της Διασκέψεως των Παρισίων του 1894, διαπιστώνει, ότι δεν ακολουθούνται από κανένα. *Ισχύ έχουν μόνον, τονίζει, οί συσχετισμοί των δυνάμεων.*

Το έργο που ήκολούθησε το *Γη και Ζωή: Μια συγκριτική Γεωγραφία* (1901-1902) είναι διαπεποτισμένο από τον μυστικισμό που χαρακτηρίζει την τελευταία περίοδο του γεωγράφου και επαναποκαθιστά την σύνδεση μεταξύ της βιογεωγραφίας με την άνθρωπογεωγραφία.⁴⁹

Είναι γεγονός ότι ο Ράτσελ θεωρεί τον Χώρο ως μία άφ’ εαυτής πολιτική δύναμη. Ο Χώρος δεν αποτελεί άπλως την χερσαία υποδομή όπου έκτυλίσσεται και εκδηλώνεται μια πολιτική, δεν αποτελεί άπλως την άψυχη υποδομή αυτής της πολιτικής αλλά έμπνέει τον κρατικό στρατηγικό σχεδιασμό και αποφασίζει για την τύχη των ιδίων των κρατών. Ο γεωγράφος, παρά το ότι παρομοιάζει ένα έξειλιγμένο έθνος με ένα οργανικό φαινόμενο —έστω και

47. Προβλ. Bergan, Volker., *Der Tirpitz-plan. Genesis und Verfall einer innerpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm 11*, Dusseldorf, 1971 εν Μ. Korinman, *ένθ’ άν.* σελ. 41.

48. Βλ. "Flottenfrage und Weltage", *ένθ’ άν.* σελ. 381.

49. Προβλ. Buttman, Gunter., *Friedrich Ratzel*, Stuttgart, 1977.

άτελές— κρατεί σχολαστικῶς στὸ μυαλό του τὴν ἀναλογία μεταξὺ ἑνὸς χώρου-τροφοδότου ἀπαραιτήτου γιὰ τὴ ἐπιβίωση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ζωικῆς καὶ φυτικῆς πανίδος καὶ γλωρίδος ἀντίστοιχα (ὁ *Lebensraum* τους) καὶ τὴν ἀπαραίτητον ἔκταση τοῦ χώρου χωρὶς τὴν ὑπαρξη τῆς ὁποίας ἕνας λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ εὐημερήσει καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ πλήρως τὶς δυνατότητες τῶν ζωικῶν του δυνάμεων. Οὕτω, εἴτε πρόκειται γιὰ ἀνάλυση σὲ ἐπίπεδο φυτολογίας εἴτε ζωικῆς βιολογίας, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προέχει στὴν σκέψη τοῦ γεωγράφου εἶναι ὁ ἀγὼν γιὰ ἀπόκτηση χώρου, ἀπόκτηση γῆς καὶ φωτός. Ἐνα νεαρὸ ἔθνος ἀπαιτεῖ ἕνα ὄλον καὶ περισσότερον διευρυνόμενο χωρὸ ὁ ὁποῖος θὰ προσδιορίζεται ὡς εὐθέως ἀνάλογος τῆς πληθυσμικῆς του αὐξήσεως. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ κράτος διατηρεῖ τὸ ἀδιαμφισβήτητο —καὶ ἀμφίδρομο βιολογικῶς— φυσικὸ δικαίωμα γιὰ πρόσκτηση ἀπαραιτήτων γιὰ τὴν φυσιολογικὴ βιολογικὴ του ἐξέλιξη ἐκτάσεων. Ἐάν, σὲ κάποια συγκυρία τῆς φυσικῆς του ἐξελίξεως καὶ ἀναπτύξεως τὸ κράτος εὐρεθῇ ἀποκλεισμένο σὲ ἕναν περιορισμένο —ἀπὸ ἐπόψεως τῶν πραγματικῶν του ἀναγκῶν— χωρὸ, τότε τὸ κράτος αὐτὸ εἶναι καταδεδικασμένο σὲ παρακμὴ καὶ θάνατο. Τὸ κράτος αὐτὸ δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ παραχωρεῖ τὰ δικαιώματά του στὴν ζωὴ στὸν γείτονά του, ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος διεκδικεῖ τὸν χωρὸ ἔχοντας πλήρη συνείδηση τῆς βιολογικῆς του ἀξίας καὶ ὁ ὁποῖος ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν προσαρμόσῃ στοὺς ρυθμοὺς τῆς πληθυσμικῆς του αὐξήσεως⁵⁰. Ὅλοι οἱ πολῖτες πρέπει νὰ κατανοήσουν τὴν ζωτικὴ σημασία τοῦ ἐδάφους καὶ τὶς πιθανότητες ἐπέκτασώς του. Ἡ Ἔννοια τοῦ Χώρου (*Raumsinn*), ὅπως σημειώνει ὁ Gallois⁵¹, ἐγγυᾶται τὴν πατρίτητα τοῦ ἔθνους, τὴν ἰσχὺν καὶ ἀνεξαρτησία τοῦ κράτους. Ἡ συμπεριφορὰ ἑνὸς λαοῦ/ἔθνους ἐνώπιον τῆς ἐννοίας τοῦ Χώρου εἶναι καθοριστικὴ τῆς ἰκανότητός του νὰ ὑπερισχύει τῶν ἀνταγωνισμῶν, νὰ ἐξαφανίζει τοὺς ἀντιπάλους καὶ νὰ ἐγκαθίσταται σταθερὰ σὲ ἕνα συγκεκρωμένο φυσικογεωγραφικὸ περιβάλλον μὲ τὸ ἐπιθυμητὸ ἔδαφος τοῦ ὁποῖου ὁ παράγων ἔκτασις θὰ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπιβιώνει καὶ νὰ αὐξάνεται πληθυσμικῶς. Τὸ νὰ περιορισθῇ ἕνας λαὸς μέσα σὲ ἕνα κέλυφος μὲ ἀδιαπέραστα τοιχώματα εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νὰ ἔχει ἀποδεχθῆ τὴν παρακμὴ καὶ τὸν θάνατό του.

Μὲ αὐτὸ ὡς δεδομένο πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι γιὰ τὸν γεωγράφο ἢ ἔννοια τοῦ *Lebensraum* δὲν εἶναι στατικὴ: αὐξάνεται σὲ μέγεθος μαζὶ μὲ τὴν ἐθνικὴ ζωικότητα τὴν ὁποία καὶ τρέφει. Δυστυχῶς, ἐκτιμᾷ ὁ Ράτσελ, οἱ πληθυσμοὶ καὶ ἰδιαιτέρως οἱ ἠγέτες τους δὲν ἀντιλαμβάνονται τὴν δύναμη ποὺ κρύβει μέσα του ὁ παράγων Χῶρος, τὸ μελλοντικὸ δυναμικὸ τοῦ λαοῦ ποὺ ὁ παράγων αὐτὸς ἐκπροσωπεῖ. Βεβαίως, ὑπάρχουν καὶ λαοὶ οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν γερμανὸν γεωγράφο, εἴτε λόγῳ τῆς ἱστορίας τους εἴτε λόγῳ τοῦ περιβάλλοντος ποὺ ἐχαρακτήρισε τὴν ἐξέλιξή τους εὐρισκόμενοι σὲ κάποιαν ἱστορικὴ στιγμή τους καλλίτερα ἐξωπλισμένοι ἀπὸ τοὺς γείτονές τους, κατώρθωσαν νὰ τοὺς ἐπιβληθοῦν, νὰ ἐπεκτείνουν τὰ ἐδάφη τους εἰς βάρος τῶν γειτόνων τους καὶ νὰ τοὺς ἐκπολιτίσουν κατακτώντάς τους. Αὐτοὶ οἱ λαοί, κατὰ τὸ Ράτσελ, εἶναι μεστωμένοι ἀπὸ βαθύτατες βιολογικὲς δονήσεις καὶ κινοῦνται ἀπὸ ἰσχυρὰ ἀταβιστικὰ ἐνστικτα. Φυσικά, καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴν εἰδικά, μποροῦμε νὰ ὀμιλήσουμε γιὰ ἕνα εἶδος μυστικιστικοῦ κοινωνικο-

50. Πρὸβλ. Gallois, Pierre., *Géopolitique: Les voies de la puissance*, Plon, Paris, 1990, σ.σ. 211-212.

51. Πρὸβλ. *ἔνθ' ἄν.* σελ. 212.

γεωγραφικού ντετερμινισμού που κατεδίκασε ο Vidal de la Blache, ένα είδος ντετερμινισμού, που παρ' όσα αυτά δεν έχει να κάμει με το δίπολον Κράτος/όργανισμός-Φυσικό περιβάλλον αλλά με το δίπολον Έθνος/όργανισμός, Φυσικόν περιβάλλον. Έδω θα μπορούσαμε να έντοπίσουμε λοιπόν συναισθηματικές ή μυστικιστικές εκτιμήσεις του γεωγράφου. Και αναφερόμενοι σε αυτό το είδος των αποστροφών του θα μπορούσαμε να ένθυμηθοῦμε και την ρήση του, ότι η ύπανάπτυξις συνοδεύεται πάντοτε από μιὰ σταδιακή μείωση του έδαφικου χώρου. Είναι προφανές ότι η σκέψις αυτή αν δεν συνυπολογισθῆ τὸ σύνολο τοῦ ρατσελιανοῦ στοχασμοῦ, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς καθαρὰ γερμανοκεντρική. Ὡς τοιαυτὴ ὅμως εὐκόλως καταρρέει ἀν σκεφθοῦμε τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον παράδειγμα τῶν ὑπαναπτύκτων κρατῶν τοῦ Νοτίου Ἡμισφαιρίου ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ μείωση τοῦ έδαφικου τους χώρου τὰ χαρακτηρίζει. Ἀναλόγου μορφῆς εκτιμήσεις δίδουν τὴν εὐκαιρία στοὺς επικριτὰς του νὰ τὸν κατηγοροῦν ὡς χαλκευτὴ μιᾶς γερμανικῆς ἐπιστῆμης στὴν ὑπηρεσία τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ τοῦ 19^{ου} καὶ 20^{ου} αἰῶνος.

Οἱ εκτιμήσεις ὅμως αὐτὲς εἶναι προκρούστιες διότι «...πρέπει νὰ διακρίνομε μεταξὺ τῆς ἐννοίας τῆς χωρικῆς ἐπέκτασεως ἢ ὁποία δὲν συνδέεται *ipso facto* μετὰ τὴν ἐννοία τῆς προσδέσεως στὸ φυσικὸ ἔδαφος καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἀοράτου ἐπεκτάσεως μιᾶς ὁλόκληρης δέσμης σχέσεων»⁵². Καὶ εἶναι ἰδιαίτερος σημαντικὸ νὰ ὑπογραμμισθῆ ὅτι ὁ γερμανὸς γεωγράφος διεισδύει μετὰ εὐφροσύνην ἐν πεδία εὐαισθητῶν περιφερειακῶν στρατηγικῶν ποὺ ἐχάραξαν στὸ διάβα τους τὴν ἱστορία: «αὐτὸ τὸ γεγονὸς τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀσχοληθῆ μετὰ τὸ ἐμπόριο καὶ γενικώτερα μετὰ τὸ φαινόμενον τῆς διακινήσεως-κυκλοφορίας ἀξιολογῶντάς τα ὡς ἡγεμόνες τοῦ Χώρου καὶ κατόπιν μετὰ τὸν πόλεμο, τὸ σχολεῖον τοῦ Χώρου»⁵³. Εἶναι λοιπὸν σαφές ὅτι οἰαδήποτε ἄλλη ἀπλουστευτικὴ ἐρμηνεία τῆς ρατσελιανῆς ἐννοίας μαρτυρεῖ, εὐτυχῶς σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις, στενοκεφαλιά καὶ στὶς περισσότερες τῶν περιπτώσεων ἐγκληματικὴ ἀμορφωσιὰ καὶ ἄγνοια.

5. Ἡ Ρατσελιανὴ διδασκαλία ὡς πηγὴ ἐμπνεύσεως τοῦ ὅρου «γεωπολιτικὴ» ἀπὸ τὸν R. Kjellen

Ἀπὸ ὅσα ἤδη παρεθέσαμε δὲν μένει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι τὰ θεμέλια τῆς γεωπολιτικῆς, ὡς σύγχρονης γεωγραφικῆς ἀναλυτικῆς μεθόδου, ἐτέθησαν ἀπὸ τὸν μεγάλο γερμανὸ γεωγράφο. Ὡς σύνδεση ὅμως μετὰ τὴν συνέχεια τῆς ἀναλυτικῆς αὐτῆς μεθόδου τῆς ἐπιστῆμης τῆς γεωγραφίας, μετὰ τὴν μελλοντικὴ τῆς ἐξέλιξις ὡς γεωπολιτικῆς πρέπει νὰ ἀναφερθοῦμε στὸν Rudolf Kjellen, Καθηγητὴ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῆς Ἱστορίας τῶν πανεπιστημίων τῆς Οὐψάλα καὶ τοῦ Γκέτενμποργκ, σουηδὸ βουλευτὴ καὶ ἐνθερμὸ γερμανόφιλο, ὁ ὁποῖος συνέχισε μετὰ ζῆλο τὸ ἔργον τοῦ γερμανοῦ διδασκάλου. Ὁ Rudolf Kjellen (1864-1922) ἐχρησιμοποίησε γιὰ πρώτη φορὰ τὸν ὅρον "γεωπολιτικὴ" στὸ ἔργο του *Τὸ Κράτος ὡς*

52. Βλ. F. Ratzel, *Géographie Politique, Sous la dir. de Charles Hussy*, Éditions Regionales Européennes S.A., Dif. Economica, Paris, 1988, Pref. de C. Hussy, a.:vii.

53. Ἐνθ' ἄν.

μορφή Ζωής (1916) όριζοντάς την ως την έπιστήμη του Κράτους νοουμένου ως γεωγραφικού όργανισμοῦ ὅπως αὐτὸς λειτουργεῖ στὸν Χῶρο. Κοντολογίης κατὰ τὸν Rudolf Kjellen ἡ γεωπολιτικὴ πρέπει νὰ ἀφιερώνεται στὴν ἀνάλυση τῆς φύσεως τοῦ Κράτους, περιορίζοντας τὸ ἐρευνητικὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας στὴν μελέτη τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν. Καὶ στὴν συνείδηση τοῦ Rudolf Kjellen ὁ Χῶρος εἶναι "καθηγιασμένος" καὶ ἀποτελεῖ πηγὴ ζωτικότητος καὶ ἰσχύος γιὰ τὸ Κράτος. Πρόκειται γιὰ τὴν ὕλικὴ ὑποδομὴ τοῦ Κράτους, τοῦ ὁποῖου ἡ σύσταση δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ χωρικὴ (Raumsinn). Ἡ γεωπολιτικὴ ἀποτελεῖ τὴν συνδετήριον γέφυρα μεταξὺ τοῦ Χώρου, τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ λαοῦ ποῦ ζῆ στὸ πλαίσιο του. Πρόκειται γιὰ τὴν μελέτη τοῦ Κράτους νοουμένου ως γεωγραφικοῦ ὄργανισμοῦ ἢ ἀκόμη περισσότερο ως χωρικοῦ φαινομένου, δηλαδὴ ως ἑνὸς τμήματος γήινου χώρου, μιᾶς περιοχῆς, ἑνὸς χωρικοῦ πλαισίου ἢ ἀκόμη πιὸ συγκεκριμένα ως μιᾶς χώρας. Παρατηροῦμε πὼς ἡ ρατσελλιανὴ σκέψις μεταφέρεται καὶ στὸν σουηδὸ διδάσκαλο ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι τὸ Κράτος γεννᾶται, ζῆ, ἀποθνήσκει καὶ παλεῦει μὲ ἄλλα κράτη γιὰ τὴν διεκδίκηση περιφερειακῆς, ἄρα χωρικῆς, ἰσχύος. Ἡ προστασία καὶ ἡ ἀπόκτησις εὐρύτερων ἐδαφικῶν ἐκτάσεων ἀποτελοῦν γιὰ τὸ Κράτος τὴν ἐγγύηση γιὰ τὴν ἐπιβίωσή του. Εἶναι φυσικὸ λοιπὸν νὰ ξαναδιαβάξομε καὶ ἐδῶ τὶς χομπσιανὲς θέσεις σχετικῶς μὲ τὴν διάρκεια τῶν συγκρούσεων μεταξὺ τῶν Κρατῶν.

6. Τὸ σημαντικώτερο συγγραφικὸ ἔργο

A. Μονογραφίες.

- *1869: Ἐκδίδει σχόλιο ἐπάνω στὸ ἔργον τοῦ Δαρβίνου μὲ τίτλον *Sein und Werden der Organischen Welt. Eine populare Schopfungsgeschichte* (Εἶναι καὶ Γίγνεσθαι τοῦ Ὁργανικοῦ Κόσμου), Leipzig, Gebhardt-Reisland, 1869.
- *1870: *Bilder aus dem Kriege mit Frankreich* (Εἰκόνες ἀπὸ τὸν πόλεμο μὲ τὴν Γαλλία), ἐπανεκδόση Wiesbaden, Staadt, 1908; Wiesbadener Volksbücher, no 118.
- *1874: *Stade- und Kultur-Bilder aus Nord-Amerika* (Εἰκόνες ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς), ἐπανεκδόση Leiptzig, Brockhaus, 1876.
- *1876: *Die Chinesische Auswanderung. Ein Beitrag zur Kultur und Handelsgeographie*, Breslau (Ἡ Κινεζικὴ Μετανάστευσις), Breslau, Kern, 1876.
- *1878-1880: *Die Vereinigten Staaten von Amerika*, (Βόρειες Ἠνωμένες Πολιτεῖς τῆς Ἀμερικῆς), München, Oldenburg, (Bd. I: 1878, Bd. II: 1880).
- *1882: *Anthropo-Geographie oder Grundzuge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte* (Ἀνθρωπογεωγραφία ἢ Ἀρχὲς ἐφαρμογῆς τῆς Γεωγραφίας στὴν Ἱστορία), Stuttgart, Engelhorn, 1882, 2η ἐκδόση 1899, τόμος II, Die Geographische Verarbeitung des Menschen, loc. cit. 1891.
- *1884: Ἐκδίδει τὸ *Wider die Reichsnorgler* (Ἐναντίον τῶν ζηλωτῶν τοῦ Ράιχ), München, R. Oldenburg, 1884.
- *1885-1888: συγγράφει καὶ ἐκδίδει τὸ κύριο ἐθνογραφικὸ του ἔργο *Völkerkunde*, τρεῖς τόμοι, Leiptzig, Geographisches Institut, 1885-88

- *1897: Έκδίδει τὸ *Politische Geographie* (Πολιτικὴ Γεωγραφία, 1η ἔκδοσις, Ἡ δευτέρα ἔκδοσις τοῦ 1903 γίνεται ἀπὸ τὴς ἐκδ. P. Oldenburg, Μόναχο-Βερολῖνο), Leipzig.
- *1898: *Deutschland. Einführung in die Heimatkunde* (Γερμανία: Εἰσαγωγὴ στὴν Ἐπιστήμη τῆς γενέτειρας χώρας), Leipzig, Grunow, 1898.
- *1900: Δημοσιεύει τὸ *Das Meer als Quelle der Völkergrosse. Eine politisch-geographische Studie* (Ἡ Θάλασσα, πηγὴ ἰσχύος τῶν Ἐθνῶν), πρόλογος, Menchen, Oldenburg, 1900: 8ο μέρος τοῦ *Politische Geographie*.
- *1901. Έκδίδει τὸ *Lebensraum. Eine biographische Studie*, (Ζωτικὸς Χῶρος) ἐπανέκδοση Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1966: Libelli vol, 146.
- *1901. Έκδίδει τὸ *Über die Gesetze des räumlichen Wachstums der Staaten* (Περὶ τῶν νόμων τῆς ἐδαφικῆς ἐπεκτάσεως τῶν Κρατῶν)
- *1901-1902. Έκδίδει τὸ *Die Erde und das Leben: Eine vergleichende Erdkunde*. (Γῆ καὶ Ζωή: Μία συγκριτικὴ Γεωγραφία), Leipzig, Bibliographisches Institut.

B. Ἄρθρα

1) *Die Grenzboten*.

- 1892 : Die Aussichten unseres südwestamerikanischen Schutzgebiets (Προοπτικὲς τοῦ Προτεκτοράτου μας στὴ Ν/Δ Ἀφρική), no 4.
- 1893 : Deutschland und das Mittelmeer (Ἡ Γερμανία καὶ ἡ Μεσόγειος), no 44.
- 1894: Völker und Raume (Ἐθνη καὶ Χῶρος), no 14.
- 1894: Deutschostafrika in hellerm Lichte, (Φῶς στὴν ὑπόθεσις τῆς γερμανικῆς ἀνατολικῆς Ἀφρικής), no 43.
- 1895: Zur Kenntnis der englischen Weltpolitik (Εἰσαγωγὴ στὴ διεθνῆ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας), no 27.
- 1895: Ostasien (Ἡ Ν/Ἀνατολικὴ Ἀσία), no 31.
- 1895: Koloniale Biergesprache (Ἀποικιακὲς κουβέντες τῆς ταβέρνας), no 44.
- 1896: Unsere Pflicht in Transvaal (Τὸ καθήκον μας στὸ Τράνσβααλ), no 2.
- 1896: Die Maske ab (Κάτω οἱ μάσκες), no 21.
- 1896: Die Geographische Lage Deutschlands (Ἡ γεωγραφικὴ κατάσταση τῆς Γερμανίας), no 35-36.
- 1897: Dr Karl Peters, no 18.
- 1897: Deutschlands Stellung und Rechte am Niger (Θέσις καὶ Δικαιώματα τῆς Γερμανίας στὸν Νίγηρα), no 25.
- 1898: Betrachtungen über den Zusammenhang zwischen dem Deutschen Boden und der Deutschen Geschichte (Θεωρήσεις ἐπὶ τῶν σχέσεων γερμανικοῦ Ἐδάφους καὶ γερμανικῆς Ἱστορίας), no 39.
- 1898 : Die Deutsche historische Landschaft (Τὸ γερμανικὸ ἱστορικὸ τοπίο), no 44, σελ. 259.
- 1904 : Der mitteleuropäische Wirtschaftsverein (Ἡ Οἰκονομικὴ Κοινότης τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης), no 5.
- 1905 : ἐκδίδει τὸ *Glücksinseln und Träume*, (Εὐδαμνοῦσες Νῆσοι καὶ Ὀνειροπολήσεις), Leipzig, Grunow, 1905. Πρόκειται γιὰ συνολικὴ ἔκδοσις ἄρθρων

του, δημοσιευμένων στην άνωτέρω έθνικοφιλελευθέραν έπιθεώρηση.

2) *Geographische Zeitschrift (G. Z.)*

1898: Politisch-geographische Rickblicke (Πολιτικο-γεωγραφική άνασκόπησις), G.Z. no 4.

1895: έκδίδει τò σημαντικό άπό άπόψεως έπιστημονικής εύρωστίας έργον του Studien über Politische Räume (Μελέτες περι πολιτικών χώρων), G.Z, I, 1895.

1903: Die Geographischen Bedigungen und Gesetze des Verkehrs und der Seestrategie, G.Z. no 9.

2) *Kleine Schriften (K.S)*

1872: Haeckel Ernst., Mayers Deutsches Jahrbuch (Έρνστ Χέκελ, Γερμανική Έπετηρίς Μάγιερς) έκδ. Otto Dammer 1872, in K.S. t.I, έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906.

1885: «Oscar Peschel», *Allgemeine Deutsche Biographie* (A.D.B.), Art., Leipzig, 1885, vol. 25. έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906, t.I.

1889: *Der Ursprung der Arier in geographischem Licht* (Η καταγωγή των Αρίων ύπό τò φώς τής Γεωγραφίας), Die Umschau III, 1889, no 42.

1898: *Flottenfrage und Weltage* (Τò Ζήτημα του Στόλου και ή κατάσταση στον Κόσμο), in K.S. t.II, έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906.

Zu Karl Ritters hundertjarigem Geburtstage (Έπ' εύκαιρία τής έκατονταετηρίδος άπό τήν γέννηση του Κ. Ρίτερ), in K.S., t.I., έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906.

1904: *Nationalitäten und Rassen*, (Έθνότητες και Φυλές) Turmer Jahrbuch 1904, in K.S. t. II, έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906.

1904: Die Geographische Methode in der Frage nach der Urheimat der Indogermanen., *Archiv für Rassen-und Gesellschaftsbiologie, einschliesslich Rassen und Gesellschafts-Hygiene* I, 1904, no 3, in K.S., t.I., έκδ. Hans Helmolt, München-Berlin, R. Oldenburg, 1906.

4) Στην έπιθεώρηση *Petermanns Mitteilungen (P.M)*

1885: Entwurf einer neuen politischen Karte von Afrika. Nebst einigen allgemeinen Bemerkungen über die Grundsätze der Politischen Geographie (Σχέδιο για ένα νέο χάρτη τής Άφρικής με ώρισμένες γενικές παρατηρήσεις έπι των άρχων τής Πολιτικής Γεωγραφίας), *Petermanns Mitteilungen*, 1885.

5) Στην έπιθεώρηση *Zeitschrift für Sozialwissenschaften (Z.f.S)*.

1900: Einige Aufgaben einer politischen Ethnographie, (*Z.f.S, III, no 1*).

Γ. ΕΤΑΙΡΙΕΣ, ΛΕΣΧΕΣ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΑ

(των όποιων μέλος ήταν ό Φ. Ράτσελ)

1) Ίδρυτικόν μέλος τής Kolonialverein (Έπιτροπής Άποικιών) 1882.

- 2) Ίδρυτικόν μέλος τῆς Kolonialgesellschaft (Ἐταιρία τῶν Ἀποικιῶν) 1888.
- 3) Μέλος τῆς Alldeutscher Verband (Πανγερμανικῆς Ἐνώσεως) ἀπὸ τὸ 1890.
- 4) Ίδρυτικόν μέλος τῆς Flottenverein (Ἐπιτροπῆς τοῦ Στόλου) 1898, κ.τ.λ.

Βιβλιογραφία

- *Die Chinesische Auswanderung. Ein Beitrag zur Kultur und Handels Geographie*, Breslau, (1876)
- Bergan, Volker., *Der Tirpitz-plan. Genesis und Verfall einer innerpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II*, Düsseldorf, (1971) in M. Korinman
- Gallois, Pierre., *Geopolitique: Les voies de la puissance*, Pion, Paris (1990)
- Heinrich Hertzberg, *Friedrich Ratzels Politische Geographie*, Geographische Zeitschrift (1908)
- Huntington, Samuel., *The clash of civilisation*, Simon and Shuster, New York, (1996) -Johannes Mattern, *Geopolitik, Doctrine of National self-sufficiency and Empire*, Baltimore, John Hopkins, (1942)
- Marienfeld, Wolfgang, *Marinerundschau* (1957)
- Marienfeld, Wolfgang., *Wissenschaft und Schlachtflottenbau in Deutschland (1897-1906)*
- Hermann Overbeck., *Das politischgeographische Lehrgebäude von F.Ratzel in der Sicht unserer Zeit Geographie*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, (1977)
- Partsch Joseph, *Politische Geographie*, ἐν Deutsche Literaturzeitung, (1903)
- Ratzel Friedrich, *Der Staat und sein Bodengeographisch betrachtet*, (Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu [eiptzig, Bd. XVII, nr. 4, 127) Leiptzig, S. Hirzel, (1896)
- Ratzel Friedrich, *Πολιτικὴ Γεωγραφία*, (1897)
- Ratzel Friedrich, *La Géographie Politique: Les concepts fondamentaux*, Fayard, Paris, (1987)
- Ratzel Friedrich, *Politische Geographie*, Munchen, Leiptzig, Oldenburg, (1903)
- Ratzel Friedrich, *Geographie Politique*, sous la dir. De Charles Hussy, Editions Regionales Europiennes S.A., Dif. Economica, Paris, (1988), Pref. de c. Hussy
- Judith Schianger, *Les Metaphores de l'organisme*, Paris, Vrin, (1971)
- Otto Schlutter, *Die leitenden Gesichtspuncte der Anthropogeographie, insbesondere der Lehre Friedrich Ratzel*, in *Archiv fur Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 22, (1906)
- Schulte-Althoff, Franz Joseph., *Studien zur politischen Wissenschaftsgeschichte der deutschen Geographie im Zeitalter des Imperialismus*, Paderborn, (1971)
- Völker und Raume, *Die Grenzboten*, (1894)
- Wehler, Hans Ulrich, *Bismarck und der Imperialismus*, Köln, (1969)